КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

ДОЛБООР

Башталгыч класстардын программасы

Кыргыз тили жана адабий окуу

Бишкек 2022

Эне тили программасынын кеп өстүрүү, сабатка үйрөтүү жана кыргыз тилинин фонетика, грамматика, жазуу эрежелери бөлүмү (1-4-кл.) п.и.д., профессор С.К. Рысбаев, адабий окуу, кеп өстүрүү бөлүмү п.и.к. А.Токтомаметов тарабынан түзүлдү.

Башталгыч класстардын программалары: Кыргыз тили жана окуу, класстан тышкаркы окуу. –Б.: ......, 2022 - ж. – 47 б.

Программа боюнча сунуш, пикирлерди төмөндөгү дарек боюнча жөнөтүңүздөр:

720000. Бишкек шаары, Эркиндик гүлбагы – 25, Кыргыз билим берүү академиясы Мамлекеттик тилди өнүктүрүү лабораториясы

С.Рысбаев
А.Токтомаметов

МАЗМУНУ

	I. ЖАЛПЫ ЖОБОЛОР	
	Түшүнүк кат..	3
1.1.	Кыргыз тили жана адабий окуу предметтеринин Базистик окуу пландагы орду жана мааниси	3
1.2.	Кыргыз тилин эне тили катары окутуунун максаты жана милдеттери	4
1.3.	Кыргыз тили жана адабий окуу предметтерин окутууда окуучулар ээ болуучу предметтик компетенттүүлүктөр.................	5
	II. ПРОГРАММАНЫН ТҮЗҮЛҮШҮ, ПРИНЦИПТЕРИ ЖАНА МАЗМУНУ	
2.1.	Базистик окуу планда предметтерге бөлүнгөн сааттардын көлөмү...	6
2.2.	Кыргыз тили жана адабий окуу программаларынын түзүлүш принциптери, түзүлүшү, негизги мазмуну...	8
2.3.	2.3.1. Кыргыз тили.. 2.3.2....Адабий окуу...	12 33
	III. ОКУУ ПРОЦЕССИН УЮШТУРУУ ФОРМАЛАРЫ ЖАНА БААЛОО	
3.1.	Кыргыз тилин жана адабий окууну окутуу процессин уюштуруу формалары	48
3.2.	Окуучулардын окуу ишмердүүлүктөрүн баалоонун критерийлери.	50

Пайдаланууга сунушталган илимий-методикалык эмгектер............ 59

ТҮШҮНҮК КАТ

I. ЖАЛПЫ ЖОБО

1.1. Кыргыз тили жана адабий окуу предметтеринин Базистик окуу пландагы орду жана мааниси

Кыргыз тили жана адабий окуу предметтерин окуп-үйрөнүү башталгыч класстын окуучуларынын функционалдык сабаттуулугун, коммуникативдик жана окурмандык компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга багытталган. Булар окуу процессинин негизи, окуучулардын сабаттуулугун, ой жүгүртүүсүн, фантазиясын, интеллектуалдык жана чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрүүнүн каражаты болуп саналат жана инсанды ар тараптуу тарбиялоого, социалдаштырууга кызмат кылат. Гендердик теңчиликти, баланын укуктарын сактоо, социалдык инклюзия менен басмырлоону эске алуу зарылдыгы бар. Текстти талдоо, системалаштыруу, кайра иштеп чыгуу, окуу ылдамдыгына жетишүү ж.б. талаптар башталгыч класстарда окуу жана түшүнүү көндүмдөрүн өнүктүрүүнү кайра кароону талап кылат. Таанып-билүүнүн жана баарлашуунун куралы катары окуучулардын эне тилин окуп-үйрөнүүсү жана окуу компетенцияларына ээ болуусу башталгыч класстардын башка предметтерин окутуунун эффективдүүлүгүн камсыздайт.

1.2. Кыргыз тили жана адабий окуу предметтерин окутуунун максаттары жана милдеттери

Предметтерди окутуунун максаты – тил системасынын негизги элементтерин өздөштүрүү жана тексттин бардык түрлөрүн аң-сезимдүү окуп/угуп кабыл алуу аркылуу окуучулардын кеп ишмердигинин бардык түрлөрүн өнүктүрүү.

Милдеттери:

Таанып-билүүчүлүк:

- бул стандартта аныкталган кептик, тилдик жана адабий түшүнүктөрдү жана эрежелерди өздөштүрүүнү камсыз кылуу;
- тилдин жана адабий чыгармалардын кубулуштарын жеке талдоо көндүмдүрүн калыптандыруу;
- кептин ар кандай түрлөрүнүн өзгөчөлүктөрүн жана баарлашуу жагдайын эске алуу менен карым-катыштын (диалог, оозеки монологдук

кептер, жазуу тексттери) максаттарын, милдеттерин, каражаттарын жана шарттарын колдоно билүү жөндөмүн өнүктүрүү.

Жүрүм-турумдук:

- кеп, тил жана адабият тууралуу билимдерди карым-катыштын түрдүү окуу жана окуудан сырткаркы кырдаалдарында колдонуу, ошондой эле бул стандартта аныкталган түрдүү типтеги жана жанрдагы маалыматтар/тексттер менен иштөө үчүн шарт түзүү;
- адабий окуудан окуучулардын үн чыгарып жана ичинен туура, тез, аң-сезимдүү, көркөм окуу көндүмдөрүнө, көркөм, илимий-популярдуу, туташ жана туташ эмес тексттерди окуп түшүнүү жана өзгөртүүнүн жөнөкөй ыкмаларына ээ болуусун камсыздоо;
- кызыккан адабиятын өз алдынча тандоо; кошумча маалыматтарды алуу жана түшүнүү үчүн маалымдама адабияттарды колдонуу билгичтигин калыптандыруу.

Баалуулук:

- окуучуларды бул стандартта белгиленген түрдүү стилдеги жана жанрдагы адабиятты кабыл алуу маданиятына жана окуганы/укканы боюнча оозеки да, жазуу түрүндө да өзүнүн пикирин билдирүү маданиятына үйрөтүү;
- көркөм тексттин каражаттары менен окуучулардын адептик тажрыйбасынын баюусуна; жакшы жана жаман тууралуу, Кыргыз Республикасындагы жана башка өлкөлөрдөгү элдердин маданиятын сыйлоо түшүнүгүнүн калыптануусуна шарт түзүү.

1.3. Кыргыз тили жана адабий окуу предметтерин окутууда окуучулар ээ болуучу предметтик компетенттүүлүктөр

1.3. 1.Кыргыз тили предметин окутууда окуучулар ээ болуучу предметтик компетенттүүлүктөр

Кыргыз тилин жана адабий окуу предметин окутууда окуучулар ээ болуучу предметтик компетенттүүлүктөр катары булар эсептелинет:

Кыргыз тилин окутуудагы компетенттүүлүктөр:

Кептик компетенттүүлүк (ПК-1):

- эне тилинде таза, так, туура сүйлөөгө жатыгуу;
- эне тилинде пикирин жазып, оозеки түрүндө билдире алуу, маалыматтарды, каттарды жазып, оюн текст түрүнө сабаттуу, байланыштуу жаза алуу;
- сүрөт менен берилген таяныч сөздөр менен текст түзүп, аларды

презентациялай алууга жетишүү;

- берилген тааныш темаларга карата оозеки жана жазуу түрүндө чакан текст түзүп класста түшүндүрүү;

- эне тилинде кеп этикетине ээ болуу, сылык таанышып, сылык учурашып, бир нерсени сылык сурап алуу, кечирим суроо, уруксат суроо, натыйжада адептүү баарлашууга үйрөнүү.

Тилдик компетенттүүлүк (ПК-2):

- эне тилинде сабатын ачуу, сөз байлыгын арттыруу, кыргыз алфавитин билүү, анын тыбыштык курамы тууралуу маалыматтуу болуу, фонематикалык кабыл алуусун бекемдөө;

- орфографиялык-пунктуациялык сабаттуулукка жетишүү, кеп ишмердигинин бардык түрлөрүндө жазуу жана оозеки түрдө көндүмдөргө ээ болуу;

- текст тууралуу, кептин түрлөрү менен стилдери тууралуу маалыматтуу болуу, эне тилинде таза, так, туура сүйлөп, жаза билүүгө жатыгуу;

- эне тилинин тилдик системасы жөнүндө түшүнүк алуу, сөз түркүмдөрү менен таанышуу жана сөз маанилерин билүү, кебинде колдонууга машыгуу.

Этномаданий компетенттүүлүк (ПК-3) – окуучулардын өз эне тилинин улуттук лексикалык каражаттарын өздөштүрүү, сөз маанисин билүү, түшүнүү, аны сүйлөө процессинде туура, так, орундуу колдоно алуу, эне тилинде өз элинин маданиятын, үрп-адатын, нарк-насилин, улуттук буюмдарын, кийимдерин, ж.б. так, туура атай билүүнү камтыйт.

1.3. 2. Адабий окуу предметин окутууда окуучулар ээ болуучу предметтик компетенттүүлүктөр

Адабий окуу сабактарында окуучулар төмөндөгү компетенттүүлүктөргө ээ болушат:

Окурмандык компетенттүүлүк (ПК1) – бул үн чыгарып жана ичинен туура жана шар окуу, көркөм, илимий-популярдуу жана окуу тексттерин талдоонун жана өзгөртүүнүн элементардык ыкмаларын өздөштүрүү, окуудагы артыкчылык бергендерин билдирүү, окуганынын/укканынын мазмунун түшүнүү үчүн түрдүү булактарды колдонуу, кошумча маалыматтарды алуу жана дүйнө таанымын кеңейтүү жөндөмү.

Баалуулук-дүйнө таанымдык компетенттүүлүк (ПК2) – бул башталгыч мектептин бүтүрүүчүсүнүн кеп ишмердигинин бардык түрлөрүн аң-сезимдүү өздөштүрүү, окуган/уккан кепти түшүнүү, карым-катыштын ар кандай кырдаалында кептик, кептик эмес (мимика, кыймылдар) жана интонациялык каражаттарын колдонуу менен кеп маданиятын сактоо, сөз

байлыгын өркүндөтүү жөндөмү. Текст тууралуу түшүнүктөрүн бекемдөө. Эң жөнөкөй адабий, публицистикалык жана илимий багыттагы тексттер менен иштей алуу, адабий тектер, жанрлар тууралуу билүү, аңгеме, ыр, жомок жанрларын айырмалай билүү жана алар менен иштей алуу. Булар аркылуу баштапкы адабий билимге ээ болуу.

Чыгармачылык компетенттүүлүк (ПК3) – бул комптенттүүлүктө социомаданий баалуулук эске алынат. Социомаданий баалуулукта башталгыч мектептин бүтүрүүчүсү тилдин улуттук-маданий өзгөчөлүгүн эске алуу менен, кептик этикетке ылайык баарлашат, тилдин көп түрдүүлүгүн туура жана урматтоо менен кабыл алат, көп маданияттуу дүйнөдө натыйжалуу өз ара аракеттенет. Социомаданий баалуулук кептик, тилдик жана окурмандык компетенттүүлүк менен тыгыз өз ара карым-катышта калыптанат.

Компетенттүүлүктөрдүн калыптануу деңгээли билим берүү натыйжалары менен аныкталат.

II. ПРОГРАММАЫНЫН ТҮЗҮЛҮШҮ, ПРИНЦИПТЕРИ ЖАНА МАЗМУНУ

2.1.Базистик окуу планда предметтерге бөлүнгөн сааттардын көлөмү

Кыргыз тили предметине бөлүнгөн сааттардын көлөмү:

Базистик окуу планынын мамлекеттик компонентине ылайык, жалпы орто билим берүүнүн негизги жана жогорку баскычтарында кыргыз тили предметине 1-4-класстарга төмөндөгүдөй окуу жүктөмү аныкталган:

Базистик окуу планынын мамлекеттик компонентине ылайык, жалпы орто билим берүүнүн негизги жана жогорку баскычтарында кыргыз тили предметине 1-4-класстарга төмөндөгүдөй окуу жүктөмү аныкталган:

к\№	**Класстары**	**Жума бою**	**Жыл бою**
1.	1-класс	6 сааттан	216 саат
2.	2-класс	3 сааттан	102 саат
3.	3-класс	3 сааттан	102 саат
4.	4-класс	3 сааттан	102 саат

Адабий окуу предметине бөлүнгөн сааттардын көлөмү

к\№	Класстары	Жума бою	Жыл бою
1.	2-класс	3 сааттан	102 саат
2.	3-класс	3 сааттан	102 саат
3.	4-класс	3 сааттан	102 саат

2.2. Кыргыз тили жана адабий окуунун программасынын түзүлүшү, принциптери жана негизги мазмуну

2.2. 1.Кыргыз тилинин программасынын түзүлүшү, принциптери жана негизги мазмуну

Программанын түзүлүшү дидактикалык принципке негизделип, окутуп-үйрөтүүнүн билгичтик, машыккандык ырааттуулугун сактоо менен кыргыз тилин окутуунун системалык курсу катарында төмөндөгүдөй бөлүмдөр аркылуу берилди.

1. **Байланыштуу кеп**. Байланыштуу кептин материалдары, программанын мурунку редакциясындагыдай, атайын өзүнчө бөлүм катары, ар бир класстын биринчи чейрегинин башында берилген жок. Ал материалдар ар бир класстагы грамматикалык мтериалдар менен бирге, мазмуну, кептеги кызматына жараша айкалыштыра берилди, тактап айтканда, бул 5-9-класстарда окуу материалдары “грамматикадан –кепке” деген технологиянын негизиде берилди. Мында грамматикалык материалдарды байланыштуу кептин материалдары менен мазмундук жактан байланыштырып өтүү менен сөз өстүрүү, байланыштуу кепти өнүктүрүү, окуучуларды сүйлөө-жазуу маданиятына көнүктүрүү иштери бирге жүрөт жана окуучулар байланыштуу кептин материалдарын кеп өстүрүү багытында кабылдашат жана грамматикалык материалдарды кептин курулуш материалы катары өздөштүрүшөт. Сүйлөөгө, жазууга практикалык иштердин жүрүшүндө машыгышат.
2. **Мурунку класста өтүлгөн материалдарды эске алуу жана бышыктоо**. Мында бөлүнгөн сааттын көлөмүнө жараша, мүмкүн болушунча жаңы өтүлүүчү материалдар менен байланышы жана практикалык мааниси бар деп эсептелген темалар тандалды.
3. **Ар бир класска тиешелүү системалуу курстун материалдары**. Бул бөлүмдө системалуу курста окутуп-үйрөтүүчү тармактык бөлүмдөр, ал бөлүмдөргө тиешелүү темалар, анда конкреттүү алынган класска ылайыктуу деп тандалган теориялык материалдар камтылды.

4. **Кеп маданияты.** Бул бөлүм өзүнүн мүнөзү боюнча байланыштуу кеп менен жакындыгы болгондуктан, ага түздөн-түз тиешеси бар деп эсептелген бөлүмдөргө жана темаларга берилди. Анда ошол бөлүмдүн же теманын грамматикалык, лексико-семантикалык жана стилистикалык табиятына ылайык келген кеп маданиятына тиешелүү талаптар коюлду жана атайын сааттар бөлүндү.

6. Ал эми **предметтер аралык байланышта** ал тиешелүү болуп турган материалдан башка предметтердин тилдик каражаттары менен грамматикалык жана лексикалык белгилери, колдонуш чөйрөсү ж.б. талаптарына карата болгон байланыш-катыш мүнөзүн аныктоо талабы берилди.

7. **Жазуу жумуштарына** чейректер арасында жана чейректердин жыйынтыгына карата өтүлгөн материалдарды жазуу кебинде колдонуу сабаттуулугун текшерүү жана бекемдөө максатында, атайын бөлүнгөн сааттары менен сунушталды. Демек аларды мугалим окуу материалдарын окуучулардын практика жүзүндө өздөштүрүүсүн максаттуу түрдө текшерүү жана бекемдөө иштерин бирдикте жүргүзсө болот.

8.Чейректер менен жыл аягында **кайталоо үчүн материалдар** көрсөтүлдү жана окуучулардын ар бир окуу жылы ичинде өтүгөн материалдар боюнча кандай билимге, машыккандыкка ээ болгондугун, ошондой эле, тилдик, кептик жана маданий компетенттүүлүктөрүн чагылдырган кыргыз тилин окуп-үйрөнүүдөн күтүлүүчү натыйжалар сунуш кылынды. Мындан сырткары ар бир бөлүмдөн жана чоң темалардан кийин окуучулардын алган билимин бышыктоо жана текшерүү үчүн талдоо, үйрөтүүчү жана текшерүүчү жазуу жумуштарын аткаруунун талаптары, чен-өлчөмдөрү көрсөтүлдү.

2.2. 2. Адабий окуунун программасынын түзүлүшү, принциптери жана негизги мазмуну

Адабий окуу сабатка үйрөтүүнүн түздөн-түз уландысы гана эмес, аны менен тыгыз байланышта, биримдикте жүргүзүлөт. Анткени сабат ачуунун алгачкы күнүнөн баштап, окуучулар түрдүү тексттерди угушуп, алар боюнча ангемелешип, суроолорго жооп беришип, ага карата өздөрүнүн мамилелерин тиешелүү денгээлде билдиришип, андагы айрым сөздөр талдоого алынат. Алиппеден кийинки мезгил окуучулардын окуу билгичтиктерин бекемдөөгө багыт алуу менен, андан ары окуунун машыккандыктарын кадыптандыруу, б. а. адабий окуу башталат.

Адабий окуу окуучулардын текстти шар, туура, сезимдүү окуп,

окуганын кайра айтып берүүсү, тексттеги тиешелүү суроолорго жооп берүүсү менен чектелбестен, алардын окуганындагы негизги ойду бөлүп көрсөтүп, окуганын бөлүктөргө ажыратып план түзүп, тиешелүү денгээлде көркөм сөз каражаттарына талдоо жасай билип, текстти өзгөртүп, өз алдынча чыгарма жаратып, окуп талдоого алган текст менен жаңы чыгарманын ортосундагы байланышты ача билүүсүнө жетиштирүүнү өзүнө алат. Окуу предметинин адабий окуу деп аталышы да мына ушуга негизделет б. а. окуу предмети мурдагыдан айырмаланып, анын адабийлүүлүгү күчөтүлмөкчү. Анткени, ар кандай чыгарманы кабыл алуу – бул биргелешкен чыгармачылык, автор менен окурмандын биргелешкен чыгармачылыгы (М. М. Бахтин), ал эми сабак процессинде талдоого алуу — мугалим менен окуучунун биргелешкен орток чыгармачылыгы (Г. Н. Кудина) болсо, образдарды, каармандарды үлгүсүз кабыл алуу (айрыкча, жомокторду оозеки угууда) чыгармачылык (Л. С. Выготский). Буга чейинки окуу программаларында окуучулардын адабий чыгармачылыгында анчалык маани берилбеген, окуу деген терминдин баштапкы мааниси менен гана чектелип калган.

Экинчиден, адабий окууда таанып-билүү мүнөзүндөгү тексттердин үлүшү кыскарып, дээрлик көркөм тексттер түзөт. Анткени, бул окуу предметинин негизин идеялык-тематикалык принцип эмес, *чыгарманын көркөмдүк-эстетикалык* ***баалуулук*** *принциби* түзүп, тематикалык, жанрдык, автордук, мезгилдик, хронологиялык бөлүштүрүүлөр сакталат.

Негизги принцип төмөнкүдөй **критерийлер** менен коштолот:

1. Окуучулардын курактык-психологиялык өзгөчөлүктөрүнүн эске алынышы;

2. Текстти кабыл алуудагы мыйзамченемдүүлүктөрдүн сакталышы;

3. Материалдын тилинин окуучулар үчүн жеткиликтүүлүгү, түшүнүктүүлүгү;

4. Окуу материалынын улуттук духту тарбиялоого жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды кабыл алууга багытталгандыгы;

5. Окуучулардын ишмердүүлүктөрүн калыптандырууга багытталгандык;

6. Окуучу менен мугалимдин, автор менен окурмандын кызматташтыгына таянуу;

7. Буга ылайык ар түрдүч методикалык ыкмаларды колдо-

нууга, өзгөртүп түзүүгө ийкемдүүлүгү.

Тематикалык бөлүштүрүү башкаларга салыштырмалуу кенири колдонулат. Анткени чыгармалар, негизинен, тематикалык жактан топтоштурулат.

Жанрдык бөлүштүрүү мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнө карай аны тереңирээк өздөштүрүү үчүн колдонулат. Ошондуктан, аталган бөлүштүрүүгө таянып, бир жанрдагы чыгармаларды бир жерге топтоп салуу туура болбойт. Бул айрыкча, элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрүнө тиешелүү. Маселен, жомок, макал-лакап, табышмак, жаңылмачтар. Алар окуу жылынын бардык мезгилинде окутулат. Ошондой эле бир учурда аларга атайын токтолуп, алардын өзгөчөлүктөрү үйрөнүлөт.

«Күлкү — ден соолуктун мүлкү» («Күлкү бар жерде өмүр бар»), «Сөз үйрөнүп алалы» («Тил – менин жан дүйнөм»), «Ойлонуп көрөлүк» («Ойлонолу, издейли»), «Менин чыгармам» деген бөлүмдөр боюнча да ушул ойду айтууга болот.

Автордук бөлүштүрүү улам классы жогорулаган сайын тереңдетилип, бир автордун чыгармалары бир гана жерден өтүлбөстөн, ылайыгына жараша башка жерлерде да кездеше берет.

Окуялардын мөөнөтүнө карай, чыгармадагы мезгилдик бөлүштүрүү сакталат. Бирок, практикада кеңири орун алып жаткандай, көркөмдүк-эстетикалык баалуулугу эмес, чыгармадагы окуянын мезгили биринчи планга чыгышы, көңүлдүн борбору ошого топтолуп калышы туура болбойт.

Хронологиялык бөлүштүрүү, негизинен, ырааттуулукту сакташ үчүн ылайыгына жараша колдонулат.

Биринчи класста (сабат ачуудан кийин) окуу техникасына өзгөчө маани берилет. Анткени, шар, көркөм окууга жетишпей туруп, текстти сезимдүү окуу, түшүнүү кыйын. Ошондой эле бул мезгилде диалог түрүндөгү жана ролдоштуруп окууга ыңгайлуу чыгармалар кеңири колдонулат. Мындай чыгармалар биринчиден, окуучунун түшүнүүсүнө жеңил болсо, экинчиден, бул курактагы окуучунун инсандык сапаттарынын калыптанышы диалогдо, б. а. башкаларга карата айтылган сөздө жана башкалардын сөзүн кабыл алууда активдешет, башкалардын кеби аньш ички кебине айланат.

Экинчи класста мазмуну, формасы боюнча жөнөкөй чыгармалар орун алып, элдик оозеки чыгармачылыктын жомок, табышмак, жаңылмач сыяктуу үлгүлөрүнө кеңири орун берилет. Ал эми макал-лакаптар бардык класстарда кеңири колдонулат. Суроолорго тексттен жооп табуу, өз алдынча жооп берүү, окуган чыгармасындагы негизги ойду бөлүп көрсөтүү, суроолорго карай айрым

сөз каражаттарын таба билүү, чыгармаларды өз алдынча улантуу, тиешелүү деңгээлде чыгарма жаратуу экинчи класста окуучулардын ишмердүүлүктөрүнүн өзөгүн түзөт.

Үчүнчү класста бул ишмердүүлүктөр андан ары улантылып, чыгарманын аты, сөз каражаттары менен иштөө тереңдетилип, тексттин түрлөрүн айырмалап, аны бөлүктөргө ажыратып, план түзүү. Окуялардын байланышын ача билүү, кептин түрлөрү, пикирлешүү маданияты боюнча иштөө, чыгарманы өзгөртүп түзүү өз алдынча чыгарма жаратуу ишке ашат. Окула турган чыгармалардын жанры кеңейип, мазмуну, формасы, тили улам татаалдашып, элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрү менен катар Республикабыздын Гимни жөнүндө, экологияга байланыштуу чыгармалар, тектеш жана чет элдердин балдар адабиятынын мыкты үлгүлөрү орун алат.

Ал эми төртүнчү класста Республикабыздын Герби, Конституция жөнүндөгү баяндар улантылып, көркөмдүк деңгээли, мазмуну терең чыгармалар орун алып, алар жанрдык өзгөчөлүктөрү боюнча баштапкы теориялык негизде окутулуп, текст менен иштөөдө таяныч сөздөрдү пайдалана билип, окуу-таанып билүү ишмердүүлүгү, чыгармага талдоо жасоо менен чыгарма жаратуунун байланышын ачуу, б. а. чыгарманы талдоодо алган билимдерин, билгичтиктерин, машыккандыктарын чыгарма жаратууда, ал эми чыгарма жаратууда, алган тажрыйбасын чыгарманы талдоодо пайдалануу ишке ашат.

Төртүнчү класста тексттеги кептин түрлөрү, пикирлешүү маданияты багытындагы иштер андан ары тереңдетилип, сөз өнөрүнө (жорго сөзгө, чечендикке, айтышка, төкмөлүккө) өзгөчө маани берилип, мындай чыгармалар жалаң гана уктурулбастан, окуучулар менен аларды жаратуу багытында иш алынып барылат.

2.4. ПРОГРАММАЛАРДЫН МАЗМУНУ
2.4.1. КЫРГЫЗ ТИЛИ
1-КЛАСС

САБАТ АЧУУ ЖАНА КЕП ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН ӨСТҮРҮҮ

Жумасына —7, анын ичинде, сабат ачууга — 3, жазууга —3, окууга –1 саат бөлүнөт. Жыл бою–245 саат

1-класста эне тилин окутуу сабат ачуу жана кеп ишкердүүлүтүн өстүрүү деп мүнөздөлүп, үч этапта жүргүзүлөт, алар: алиппеге чейинки, алиппе мезгили жана алиппеден кийинки мезгил деп аталат.

1. Алиппеге чейинки мезгилде негизги көңүл балдардын оозеки кебин

өстүрүүтө арналат жана бүтүндөй иш-аракеттер оозеки түрдө жүргүзүлөт. Буюмдун атын айтып, же айтылганды туура угуп, аны туура кайталап айтуу менен, көрө билүүгө, уга билүүгө, туура айта билүүгө көнүктүрүлөт. Андыктан, максатка ылайык, бул этап: **КӨРӨБҮЗ, УГАБЫЗ, АЙТАБЫЗ** деген аталыш менен ачылат.

Мындай аталыш буюмдардын, нерселердин сүрөтүн көрүп, атын атоо, же мугалимдин айтканын угуп, кайталап туура айта билүү ишкердүүлүктөрүн өзүнө камтыйт. Демек, мындагы бардык иш-аракеттер баланын чөйрөнү таанып-билүү ишкердүүлүктөрүн өстүрүү максатын алдыга коёт.

Кеп ишкердүүлүктөрүнүн багыттары катары төмөндөгүдөй иш-аракеттер аткарылат.

Угуу. Алгачкы күндөрдөгү мугалимдердин сөзү бала үчүн багыт берүүчү, үйрөтүүчү жана калыптандыруучу негизги милдеттерди өзүнө алат. Ошондуктан баланын туура угуп кабыл алуусунун мааниси чоң. Балдар предметтердин атын, алардын кыймыл-аракеттеринин аталышын айтып жаткандагы добуштан жаралган тыбыштардын угулушун, ал тыбыштардын түрүн, окшоштуктарын салыштырышып кабыл алышат, тыбыштарды балдар канчалык туура угуп, туура кабыл алышса, алардын өздөштүрүүсү, так, туура болору практикада белгилүү. Мындан сырткары, мугалимдин сүйлөө дикциясы, сөздөрдү муунга бөлүп айтуусу, үн кубултуп көрктүү сүйлөөсү зор мааниге ээ.

Сүйлөө. Сүйлөө ишмердүүлүгү угуу ишкердүүлүгүнөн кийинки практикалык этап. Ал эки багытта өнүгөт:

а) ***Маек кеби:*** Кептин бул түрү, адегенде, мугалим менен окуучунун ортосунда башталат. Анда предметтердин атын атап, алардын кайсы жерде турганын, *кандай,* канча экендигин жана эмне кылып жатканын суроо-жооп түрүндө талдап, таанып-билүү ишкер аракеттери жүргүзүлөт.

б) ***Монологдук кеп:*** Маек кеби балдардын өз алдынча сүйлөөсүнө даярдоо этабы болуп кызмат кылса, бул этапта окуучу айлана-чөйрөдөн көргөн билгендерин, предметтик, сюжеттик сүрөттөрдү, тыбыштарды өз алдынча талдоо түрүндө жана шарттуу-графикалык ыкманы колдонуу менен оозеки айтып берүүгө көнүгүшөт.

Мында, мугалим окуучунун лексикалык корунун өсүшүнө оюн байланыштуу кылып жеткире айтып берүүсүнө өзгөчө көңүл бөлөт. Окуучулар эки, үч же андан көп сөздөрдөн сөз тизмектерин жана сүйлөмдөрдү түзүп сүйлөп беришет. Оозеки тексттердин көлөмү, сөз

каражаттары, стилдик түзүлүшү, мазмуну окуу материалдарына жана балдардын жетишүүсүнө жараша күн санап байып отурат.

2. Алиппе мезгили: окуу, таануу, жазуу ишкердүүлүктөрдү өстүрүүчү жана калыптандыруучу жумуштары жүргүзүлүүчү этап. Ал мезгилде буга чейинки жүргүзүлүп келген бүткүл иш-аракеттер өркүндөтүлөт жана ага окуу, жазуу иш-аракеттери кошулат.

Ошого ылайык бул этап максаттуу түрдө: **КӨРӨБҮЗ, УГАБЫЗ, АЙТАБЫЗ, ОКУЙБУЗ** жана **ЖАЗАБЫЗ** деген атоо менен ачылат жана ага ылайык комплекстүү таанып-билүү ишкердүүлүктөрүнө калыптандыруу башталат.

"Алиппе" мезгилинде окуучулардын иш-аракеттери жана ээ болуучу көндүмдөр:

– тыбыштын аталышын, анын артикуляциялык белгилерин, өзгөчөлүктөрүн, окшоштуктарын таанып-билишет, үндүн узундугу боюнча талдап үйрөнүшөт;

– тыбышты таанып билүүгө берилген предметтик жана кырдаалдык сүрөттөр боюнча маек, монолог түрүндө оозеки сүйлөп беришет;

– тамгалардын графикалык белгилерин, алгачкы орфографиялык орфоэпиялык эрежелерди, тактап айтканда, тамганы каллиграфиялык белгилерине ылайык туура жазууну, туура айтууну, тамга менен тамгалардын туура уланып жазылышын үйрөнүшөт. Сөздөрдүн муундарга бөлүнүшүн, алардын бирге же айрым-айрым жазылышын өздөштүрөт. Айтылган ой бүткөндө, ал сүйлөм болорун, атайын белги (чекит, суроо, илеп) коюларын билишет.

Жазуу ишин окуу иши менен айкалыштырышат. Окуучулар сабат ачуу ишин аң-сезимдүү түрдө сезип туюу менен ишке ашырышат, ой жүгүртүүлөрү да өсүп, ыраатуулукка салынат.

Эне тили аркылуу элдин духун кабыл алышат, муну менен катар, балдардын рухий тарбиясы калыптана баштайт.

Рухий тарбиянын башаты болгон – кеп маданияты, адеп тарбиясы, этномаданияты жана эстетикалык тарбиясы жолго коюлат.

Мындагы бүткүл окуу материалдары этномаданият таануучу жана этнопсихологиялык принциптин негизинде берилет. Тактап айтканда, эне тили аркылуу элдин рухун, салт-санаасын, адеп-ахлактык үлгү жүрүм-турум эреже нормаларын үйрөтүү көңүлдүн борборунда болот. Алар элдик накыл кептер, макал-лакап, жорго жана чечен сөздөр, ошондой эле балдардын курактык өзгөчөлүгүнө жараша түрдүү мазмундагы жана

тематикадагы топтолгон тексттер менен коштолот.

Тыбыштардын берилиш тартиби тамгалардын жазылыш өзгөчөлүктөрүнө (оңой же татаал) эмес, алардын сөз түзүүчүлүгүнө (сөз түзүүчүлүк принциби) ылайык ырааттуулукта берилет. Тактап айтканда, үндүү, үнсүз тыбыштар айкаштырылып берилип, экинчи сабактан баштап эле балдар жаңы сөз курап окуп жазууга үйрөнүүгө киришет. Бул учурдагы өздөштүрүү, билүү иш-аракеттери балдардын чөйрөсүнө, таанып-билүү иш-аракеттеринин жакындан – алыска, белгилүүдөн – белгисизге деген принциптүү багытка баш ийдирилет.

Окуу ишкердүүлүгү – **АЛИППЕ** мезгилиндеги аткарылуучу жана андан кийинки мезгилде өркүндөтүлүүчү негизги иш-аракеттердин бири. Ал үйрөнгөн тамгаларды жана тыбыштарды кураштырып кошуп, улап окуп, муундап, андан шар, ачык жана көрктүү, образдуу окуу менен ишке ашырылат.

Адегенде, тыбышты артикуляциясына жараша туура окуу, сөздү, сүйлөмдөрдү андан ары байланыштуу чакан текстти окуу менен улантылат.

Окуу иши окуу үчүн гана аткарылбайт, ал сүйлөө ишкердүүлүгү менен бирдикте жүргүзүлөт. Себеби, бала сөздү, же текстти окуп коюу менен эле чектелбейт. Окуганын бала түшүнүүсү, андан кийин анын эмне жөнүндө экендигин үстүртөн, кийин мазмунуна үңүлүп айтып беришет. Окууда тыбыштык талдоо-жыйноо методу колдонулат, анткени балдар бат эле шар, көркүү окуп кете алышпайт.

ЖАЗУУ: Жазуу ишкердигине ээ болуу–негизинен, эне тилин окутуудагы кеп ишкердигине ээ болуунун жыйынтыктоочу этабы. Жазуу иши өз алдынча методдор (даяр үлгү боюнча–жазуу, генетикалык методдор) жана принциптер (көрсөтмөлүүлүк, аң-сезимдүүлүк, кайталоочулук, аз-аздан татаалдануу, жеке өзгөчөлүктү эске алуу, мурдагы алган билимине таянуу жана жазууну окуу менен бирдикте жүргүзүүчүлүк) боюнча жана да гигиеналык талаптарды эсепке алуу менен, оң жакка жантайтып жазуу деген эрежелерге таянып, илимий негизде жүргүзүлөт. Бардык учурда таза, сулуу жазуу көңүлдүн борборун ээлейт.

Сөздөрдү жазууда тамгаларды жаза билүүгө гана эмес, аларды таза жазуу, тамгалардын аралыктарын туура сактоо, бири-бирине туура улап кошуп жазуу, баш жана кичине тамгаларды өз эреже — өлчөмдөрүнө жараша туура тартып жазуу, алардын дептердеги сызыкка тикесинен жана туурасынан туура орун алуу, жайгашуу учурлары өзгөчө эске алынат. Мындан сырткары, заттардын аттары, алардын саны, сапаты туурасындагы маалыматтарды алып, буларды айырмалап жаза билүүгө да

машыгышат. Сөздөрдү муундап окуу менен, муундарга бөлүп жазууну, окшош жана карама-каршы маанидеги синоним, антоним сөздөрдү салыштырып үйрөнүшөт.

Жазууда көчүрүп (китептен, кийинчерээк тактадан) жазуу, жыл аягына жакын угуп жазуу бири-бири менен тыгыз байланышта жүргүзүлөт. Ал эми, балдар дептерге жазып колу жакшы көнүккөндөн кийин гана тактага жазууга жол берилет.

3. **Алиппеден кийинки мезгилде** буга чейин жүзөгө ашырылган иш-аракеттер андан ары улантылуу менен гана чектелбестен, аларга таянылып, төмөндөгүдөй эки багытта иш аткарылат:

а) окуу жана сөз өстүрүү, анын ичинде, баланын байланыштуу кебин жана кеп маданиятын калыптандыруу;

б) буга чейинки өздөштүрүлгөн фонетикалык-лексикалык жана грамматикалык материалдарды кайталап бекемдөө аркылуу, окууга, сүйлөөгө, жазууга машыгуу.

Окууга сунуш кылынуучу тексттердин мазмуну жака тематикасы, жанрлары алардын баланын айлана-чөйрөсүн чагылдырган жана мекен таануучулук мүнөздөгү тексттерден тышкары, төмөндөгүдөй багыттарда болушу мүмкүн:

1. Окуп, тилин жатыктыруу, кеп маданиятын калыптандыруу жана кебин өстүрүү максатын көздөгөн чакан ыр, аңгеме, жаңылмач, калптар, уламыштар;

Окуучунун таанып билүүсүн, тапкычтыгын, ой жүгүртүүсүн өстүрүүчү түркүн тексттер, табышмактар, ыр оюндар;

Адеп-ыйманга калыптандырууну көздөгөн накыл кептер (макал-лакаптар, учкул сөздөр);

Элдик оозеки чыгармалардан (эпостордон) үзүндүлөр ж. б.

ФОНЕТИКАЛЫК ЖАНА ГРАММАТИКАЛЫК МАТЕРИАЛДАРДЫН БЕРИЛИШИ

1. Фонетикалык материалдардын негизин кыргыз тилинин тыбыштык системасы түзөт. Алар, негизинен, мындайча:

1. Үндүү тыбыштар, кыска үндүүлөр жана алардын графикалык белгилениши: Аа, Ээ(е), Ии, Оо, Өө, Уу, Үү, Ыы.

Созулма үндүүлөр жана алардын графикалык белгилениши: аа, оо, уу, ээ, өө, үү.

2. Үнсүз тыбыштар жана алардын графикалык белгилениши:

жумшак үнсүздөр: Бб, Вв, Гг, Дд, Жж, Зз, Йй, Лл, Мм, Нн, н, Рр.

Каткалаң үнсүздөр жана алардын графикалык белгилениши: Кк, (кы, ки), Пп, Сс, Тт, Фф, Цц, Хх, Чч, Шш, Щщ.

Тыбышсыз тамгалар *ь, ъ*

Йоттошкон тамгалар: е, ё, ю, я, (булар окууда эки тыбыштан турары, бирок бир тамга менен гана белгиленери түшүндүрүлөт жана өздөштүрүлөт).

Түгөйлүү тыбыштар жана алардын графикалык белгилери: б - п, в - ф, г-к, з-с, д-т, ж-ш сөз түзүүчүлүк жана сөз өзгөртүүчүлүк белгилерине жараша мисалдары менен бирдикте тааныштырылат жана машыктырылуучу көнүгүүлөр аркылуу бышыкталат.

Орус тилинен кирген (в, ф, х, ц, щ) тамгалары балдардын курактык өзгөчөлүктөрүнө жараша топтолгон минимум сөздөрдө жолукканына жараша берилет.

Алиппеге чейинки мезгилде, балдар китеп менен иштөөгө көнүктүрүлө баштаганда тыбыштар шарттуу (үндүүлөр - кызыл түстөгү, үнсүздөр - көк түстөгү) белгилер менен белгиленип, айтылуусуна машыктырылат.

Алиппе мезгилинде тамгалар алфавиттеги катарына жараша эмес, сөз түзүү мүмкүнчүлүгүнө ылайык берилет.

II жарым жыл

Жумасына 3 сааттан, жарым жыл бою 52 саат.

Мунун ичинде: жаңы окуу материалдарын үйрөнүүгө жана практикада бекемдөөгө - 41 саат, чейректик кайталоолор үчүн - 4, жылдык жалпылоолор үчүн - 2 тамга, муун жана сөздүк, жылдык жатжазуулар үчүн - 5 саат бөлүнөт.

III чейрек

(январь, февраль, март, май айлары) - 31 саат.

Мунун ичинен - жаңы окуу материалдарын өздөштүрүүгө жана практикада бекемдөөгө - 27 саат, чейректик кайталоого -2 саат, тамга, муун, сөздүк жатжазуулар үчүн - 2 саат бөлүнөт.

Алфавит, тыбыш, тамга жана сөз

Эне тилинин мааниси тууралуу аңгемелешүү (1 саат)

Кыргыз алфавити, андагы тамгалардын саны, катар-тартиби, үндүүлөр, үнсүздөр, йоттошкон тамгалар, алардын артикулияциялык белгилери, өзгөчөлүктөрү, айтылышындагы айырмачылыктар тууралуу

жалпы түшүнүк берүү (2 саат).

Үндүү тыбыштар, алардын кыска жана созулма, жоон, ичке болуп айтылышы, бөлүнүшү. Алардын белгилери, сөз жасоодогу ролу (4 саат).

Үнсүз тыбыштар, алардын үндүүлөрдөн айырмасы, үнсүздөрдүн жумшак, уяң жана каткалаң болуу белгилери (4 саат).

Йоттошкон тамгалар, алардын айтылыш жана жазылыш өзгөчөлүктөрү (2 саат).

Тыбыштардын тамгалар менен белгилениши. Тамгалардын баш тамга жана кичине тамга болуу белгилери, алардын жазылыш өзгөчөлүктөрү. Буларды жазып машыгуу (1 саат).

Тыбыштардан сөздөрдүн жасалышы тууралу түшүнүк берүү (1 саат).

Сөз деген эмне? Сөздөрдүн муунга бөлүнүп айтылышы. Сөздөрдү муунга бөлүүдөгү үндүүлөрдүн ролу. Муундук таблица менен иштөө (3 саат).

Бир маанини түшүндүргөн сөздөр (1 саат).

Бир нече маанини түшүндүргөн сөздөр (2 саат).

Каршы маанини түшүндүргөн сөздөр (2 саат).

Окшош маанилүү сөздөр (2 саат)

Эскертүү бул аталган сааттар астраномиялык сааттар болуп саналат. Мугалим календардык планды түзүүдө майрамдарга ылайык сааттардын санын тактап алуусу ыктымал.

IV чейрек

Жумасына 3 сааттан. Чейрек боюнча 21 саат

Мунун ичинде: жаңы материалдарды өздөштүрүүгө жана практикада бышыктоого - 14 саат, чейректик кайталоого жана жылдык жалпылоого, кайталоого - 4 саат, муундук жана сөздүк жат жазууларды жүргүзүүгө — 4 саат бөлүнөт.

Сүйлөм жана сүйлөө маданияты

Бүткөн ойдун сүйлөм аркылуу берилиши (2 саат)

Сүйлөмдүн сөздөрдөн түзүлүшү (2 саат.)

Сүйлөм ичинде *ким?* деген суроого жооп берген сөздөр, алардын кептеги мааниси (1 саат).

Сүйлөм ичинде **эмне?** деген суроого жооп берген сөздөр, алардын кептеги мааниси (1 саат).

Сүйлөмдө **кандай?** деген суроого берген сөздөр, алардын кептеги мааниси (1 саат).

Сүйлөмдө **канча? нече?** деген суроолорго жооп берген сөздөр, алардын кептеги мааниси (1 саат).

Сүйлөмдө **эмне кылды? эмне кылып жатат?** деген суроолорго

жооп берген сөздөр, алардын кептеги мааниси (3 саат).

Улуу, кичүүгө сылык түрдө кантип кайрылуу керектиги тууралуу аңгемелешүү жана анын сөз каражаттары тууралуу түшүнүк берүү, жазып-сүйлөп машыгуу (1 саат).

Сылык учурашуу жана анын каражаттары тууралуу түшүнүк берүү, жазып-сүйлөп машыктыруу (1 саат).

Сылык таанышууга үйрөтүү, жазып-сүйлөп машыгуу (1 саат)

Сылык кечирим суроого үйрөтүү, жазып-сүйлөп машыгуу (1 саат).

Буюмду сылык сурап алууга үйрөтүү, жазып-сүйлөп машыгуу (1 саат).

Сылык маектешүүгө үйрөтүү, жазып-сүйлөп машыгуу (1 саат). Сылык мамиле кылууга үйрөтүү жазып-сүйлөп машыгуу (1 саат).

Эне тилде таза, көркөм сүйлөөгө үйрөтүү, жазып-сүйлөп машыгуу (1 саат).

1-классты аяктаганда окуучулардын кебине жана практикалык машыгууларына коюлуучу талаптар же окуучулар ээ боло турган көндүмдөр

1. Тилдик көндүмдөр жана анын көрсөткүчтөрү:

Фонетика боюнча:

-кыргыз тилиндеги тыбыштардын аттарын туура айта билүү;
-тыбыштарды бири-биринен ажырата билүү;
-тыбыштардын бөлүнүштөрүн туура билүү жана алардын артикуляциясына жараша так айтуу;
-кыргыз алфавитиндеги тамгалардын ирети менен атай алуу;
- тамга-тыбыштардын аттары, окулушу жана жазылыштарын ажыратып түшүнүүгө жетишүү;

Лексика боюнча:

-сөздөрдүн тыбыштардан түзүлөрүн билүү;
-сөздөр нерселердин аттарын туюнтарын жана өз алдынча маани берерин билүү;
-сөздөр заттык, сандык, сындык маанини жана кыймыл-аракеттерди туюнтарын түшүнүү;
-сөздөр үндүүлөргө жараша ыргактарга бөлүнүп айтылышын өздөштүрүү;
-айтылыш ыргактарына жараша сөздөр муундарга бөлүнөрүн түшүнүү;

Синтаксис боюнча:

-ойдун сүйлөм аркылуу берилишин түшүнүү;
-айтылуучу ойго жараша сүйлөмдөмдөрдүн кыраатына жараша окуй алуу;

-сүйлөмдөрдүн маанилик түрлөрүнө жараша интонациялык белгилеринин коюлушун өздөштүрүү.

Коммуникативдик көндүмдөр:

-сүйлөмдү, текстти муундап жана шар окууга жеришүү;
-сүйлөмдү, тексттин мазмунун өз сөзү менен айтып берүүгө жатыгуу;
-эне тилинде так, туура, таза сүйлөөгө машыгуу;
-өз оюн жеткиликтүү айтып, темага жараша баарлаша билүүгө машыгуу;
-өтүлгөн окуу матеиалдарын катыштырып, чакан маек үлгүлөрүн түзө алуу;
- өз оюн чакан текст түрүндө айта билүүгө машыгуу;

3.Таанып-билүүдөгү көндүмдөр:

-элибиздин баатырларын, элдик салттарды, оюндарды эне тили аркылуу таанып-билүү;
-элдик жомокторду, ырларды, дастандардан үзүндүлөрдү эне тилинде окуп-үйрөнүп, алардын маани-маңызын түшүнүү;
-элдик-макал-лакаптардын маанилерин түшүнө билүү;
-кыргыздын белгилүү адамдарын, белгилүү жерлерин таанып билүү;
- кыргыздын улуттук буюмдарынын, улуттук кийимдеринин, тамак-аштарынын аталыштарын эне тилинде туура айтып үйрөнүү.

Жазуу маданиятына жатыгуусу:

-тамга элементтеринин туура сакталышы;
-тамгалардын бири-бири менен туура жалганып уланышы;
-тамгалардын бир ык менен жантайыңкы, жумуру тартылып, бирдей чоңдукта, аралыктары бирдей, иреттүү орун алышы;
-жазуунун тазалыгы, кооздугу, сулуулугу;
-фонетикалык, грамматикалык, пунктуациялык жана стилдик каталардын кетирилбегендиги;
-тез жазууга машыгуусу;
-баш жана кичине тамгаларды туура жазуу, туура ташымалдоого жетишүү.

Кеп маданияты: Жыл аягында окуучулардын кебинин так, түшүнүктүү, логикалуу, орундуу, көркөм, эмоционалдуу жана болуусуна, тыбыштарды артикуляциялык белгилерине жараша туура айтып машыгуусуна жетишүү кажет. Өз оюн оозеки жана жазуу түрүндө так, таза, орундуу билдире алуусу тийиш.

Туура жазуу: Тамгаларды эрежелерине жараша туура жазууга, туура улап, ылдам жазууга, так, китептен же тактадан көчүрүп жазууга жана мугалимдин айтуусунда угуп жазуу машыгууларына ээ болуусу шарт.

Жазуу өлчөмү: Жыл аягында окуучуларга сунуш кылынган жазуу

үчүн тексттердин көлөмү 40 сөздөн турат.

2-КЛАСС
ФОНЕТИКА, ГРАММАТИКА, ЖАЗУУ ЭРЕЖЕЛЕРИ ЖАНА КЕП ИШКЕРДҮҮЛҮГҮН ӨСТҮРҮҮ

(жумасына — 3 сааттан, жыл бою — 105 саат)
Окуу саттарынын бөлүштүрүлүшү

Окуу материалдарын өздөштүрүүгө — 81 саат, жазуу, талдоо иштерине – 12 саат, кайталоо, бышыктоо үчүн –12 саат.

Сөз жана сүйлөм, алардын кептеги мааниси.

1-класста өтүлгөндөр боюнча кайталоо, бышыктоо, билимдерин тереңдетүү (5 саат).

Биз сүйлөгөндө бирдиктүү бүткөн ойдун айтылышы. Андагы ойдун сүйлөм аркылуу берилиши. Айтылган ойдун сүйлөм болуу касиети (андагы бүткөн бирдиктүү ой жана бүткөн интонация).

Сүйлөмдүн айтылуу кырааты (интонациясы), айтылуу максатына жараша жай, суроолуу, буйрук түрүндө айтылышы. Буйрук жана чакырык катары айтылган сүйлөмдөр. Булардын бири-биринен өзгөчөлүктөрү, ошого ылайык тыныш белгилери.

Биз сүйлөгөндө пайда болуучу тыбыштар жана аларды жазууда белгилөөчү тамга жөнүндө билимин тереңдетүү. Кыргыз алфавити, баш жана кичине тамгаларын жазууда колдонулуш өзгөчөлүктөрү.

Тыбыштардын бөлүнүшү: үндүүлөр жана үнсүздөр. Үндүү тыбыштардын бөлүнүшү, жоон жана ичке үндүүлөр: үндүн узундугуна карай кыска жана созулма болушу, алардын графикалык белгилениши. Үнсүздөрдүн катышына карата жумшак жана каткалаң болуп айтылышы. Алардын мүнөздүү белгилери.

Түгөйлүү үнсүздөр: б–п, з–с, ж–ш, г–к, д–т, в–ф тыбыштарын туура айтуу жана жазуу, алардын сөздүн маанисин өзгөртүүчү кызматы. Орус тилинен кирген йоттошкон тамгалар, алардын жазылышы, в, ф, х, ц, щ тамгалары. Тыбыш бербөөчү ь, ъ тамгалары (15 саат).

Тыбыштардан сөздөрдүн куралышы. Сөздүн маанилери. Заттардын (адамдардын, нерселердин) аттары сөз менен айтылары,

жандуу заттарды **ким?** жансыз заттарды **эмне?** деген суроо менен сурап биле тургандыгы. (… саат)

Заттардын санын жана турган иретин айтып билдирүү, канча? нече деген суроолорго жооп берген сөздөр, алардын маанилери. (…саат)

Заттардын абалы, кыймыл-аракеттери. Эмне кылып жатат? Эмне кылды? Эмне кылат? деген суроого жооп берген сөздөр, алардын маанилери. (…саат)

Заттарды сөз менен сыпаттоо, заттын өңү, түсү, формасы, даамы, аларды билдирген сөздөр, алардын маанилери. (…саат).

Сөздөрдүн муунга бөлүнүшү тууралуу түшүнүк. Сөздөрдүн муунга бөлүнүп айтылуу ыргагы, эрежелери. Муундун түзүлүшү, түрлөрү (ачык, жабык, туюк муун), алардын мүнөздүү белгилери. Сөздөрдү ташымалдап жазуу, ташымалдоонун жолдору (… саат).

Сүйлөмдө ойдун негизин ээлеген сөз – ээ, анын ар кандай абалын, кыймыл-аракетин билдирген сөздүн **баяндооч** болушу (… саат).

2-классты аяктаганда окуучулардын кебине жана практикалык машыгууларына коюлуучу талаптар же окуучулар ээ боло турган компетенттүүлүктөр

Тилдик көндүмдөр жана анын көрсөткүчтөрү:

Фонетика боюнча:

-тыбыштарды бири-биринен ажырата билүү жана табиятына жараша талдай алуу;

-тыбыштардын бөлүнүштөрүн туура билүү жана алардын артикуляциясына жараша так айтуу;

-кыргыз алфавитиндеги тамгалардын ирети менен атай алуу;

- тамга-тыбыштырадын аттарын, окулушун жана жазылыштарын ажыратып түшүнүүгө жетишүү;

-тамгалардын элементтерин бузбай жаза алуу.

Лексика боюнча:

-сөздөрдүн тыбыштардан түзүлөрүн билүү;

-сөздөр нерселердин аттарын, түшүнүктөрдүн аталыштарын туюнтарын жана өз алдынча маани берерин билүү;

-сөздөр заттык, сандык, сындык маанини жана кыймыл-аракеттерди туюнтарын түшүнүү;
-сөздөр үндүүлөргө жараша ыргактарга бөлүнүп айтылышын өздөштүрүү;
-айтылыш ыргактарына жараша сөздөр муундарга бөлүнөрүн түшүнүү;
-муундун түрлөрүн, алардын мүнөздүү бергилерин түшүнүү;
-сөздөр муундарга араша ташыларын жана ташымалдоо эрежелерин билүү.

Синтаксис боюнча:
-ойдун сүйлөм аркылуу берилишин түшүнүү;
-айтылуучу ойго жараша сүйлөмдөмдөрдүн кыраатынын болушу, т.а. сүйлөмдүн маанилик түрлөрүн (жай, суроолуу, буйрук жана илептүү) билиши;
-сүйлөмдөрдүн маанилик түрлөрүнө жараша интонациялык белгилеринин коюлушун өздөштүрүү.
-сүйлөмдүн маанилик түрлөрүнө жараша

Коммуникативдик көндүмдөр:
-сүйлөмдү, текстти шар, көрктүү, сезимдүү окууга жетишүү;
-сүйлөмдү, тексттин мазмунун өз сөзү менен айтып берүүгө жатыгуу;
-эне тилинде так, туура, таза сүйлөөгө машыгуу;
-өз оюн жеткиликтүү айтып, темага жараша эне тилинде логикалуу баарлаша билүүгө машыгуу;
-өтүлгөн окуу матеиалдарын катыштырып, чакан маеке үлгүлөрүн түзө алуу;
- өз оюн чакан текст түрүндө жаза билүүгө машыгуу;

Таанып-билүүдөгү көндүмдөр:
-элибиздин баатырларын, элдик салттарды, оюндарды эне тили аркылуу таанып-билүү;
-элдик жомокторду, ырларды, дастандардан үзүндүлөрдү эне тилинде окуп-үйрөнүп, алардын маани-маңызын түшүнүү;
-элдик-макал-лакаптардын маанилерин түшүнө билүү;
-кыргыздын белгилүү адамдарын, белгилүү жерлерин таанып билүү;
- кыргыздын улуттук буюмдарынын, улуттук кийимдеринин, курал-жарактарынын, тамак-аштарынын аталыштарын эне тилинде туура айтып үйрөнүү.
Жазуу маданиятына жатыгуусу:
-тамга элементтеринин туура сакталышы;
-тамгалардын бири-бири менен туура жалганып уланышы;
-тамгалардын бир ык менен жантайыңкы, жумуру тартылып, бирдей

чоңдукта, аралыктары бирдей, иреттүү орун алышы;
-жазуунун тазалыгы, коздугу, сулуулугу;
-фонетикалык, грамматикалык, пунктуациялык жана стилдик каталардын кетирилбегендиги;
-тез жазууга машыгуусу;
-баш жана кичине тамгаларды туура жазуу, туура ташымалдоого жетишүү.

Байланыштуу кебинин өсүүсү

Мазмуну бири-бирин толуктап, логикалык бүтүндүктө болгон сүйлөм топтомдорунун текст болушу. Тексттин мазмунун, тематикасын (эмгек, тынчтык, жаратылыш, достук, окуу, үй-бүлө, маданият чөйрөсү, эс алуу... ж.б.) түшүнө билүү, ага ат коё алуу. Тексттин бөлүктерү: башталышы, негизги бөлүгү, жыйынтыгы. Өз оюн баяндап айтуу, нерсени, жаратылыштын көрүнүштөрүн (кыш, жаз, жай, күз ж.б.) сүрөттөп сүйлөө, бир нерсе тууралуу ой жүгүртүп айта билүү.

Кеп маданиятынын өсүүсү
Тыбыштарды, алардын кептеги айкалыштарын даана, так, бузбай айтуу, сөздөрдү үн ыргагына жараша туура айтып, таза, логикалуу сүйлөө, сүйлөмдү, тексттерди шар, көрктүү, сезимдүү окууга жетишүү.

3-КЛАСС

(жумасына - 3 сааттан, жыл бою-105 саат)

Окуу сааттарынын бөлүштүрүлүшү:

Окуу материалдарын өздөштүрүү үчүн – 84 саат, жазуу, талдоо иштери үчүн–12 саат, кайталоо, бышыктоо жумуштары үчүн – 9 саат.

Сөз жана сүйлөө (кеп).

2-класста өтүлгөндөрдү эске түшүрүп кайталоо, бышыктоо, алган билимдерин тереңдетүү. Сөздөрдүн айтылуу ыргагы, алардын муундарга бөлүнүп айтылышы, муунга ажыратуунун эрежелери, муундун түзүлүшү, түрлөрү, сөздөрдү ташымалдоо (3 саат).

Адамдын оюнун сүйлөө (кеп) аркылуу берилиши. Баяндап, сүрөттөп жана ой жүгүртүп сүйлөө тууралуу түшүнүк. (2 саат)

Сөздүн сүйлөөдөгү кызматы. Сөздүн бөлүктөрү: анын негизги бөлүгү–унгу, ага жалганып, маанисин же формасын өзгөрткөн мүчөлөр.

Уңгулаш сөздөр (5 саат). Созулма үндүүлөрдүн, сөз ичинде катар келген үнсүздөрдүн (тт, нн, сс, ж. б.), йоттошкон тамгалардын жазылышы. Айтылышы жана жазылышы айырмаланган сөздөр (аччы – ашчы, ак уй – агуй, ак улак — агулак), алардын өзгөчөлүктөрү (7 саат).

Зат атооч (баяндоо кебиндеги кызматы жана сөз түркүмү катары алгач ирет тааныштыруу). Заттардын (жандуу, жансыз) аттарын билдирген сөздөр. Заттын (жалгыз) жекелик жана (көп экендиги) көптүк саны. Энчиленип коюлган (адамга жана айбандарга) аттар жана заттардын жалпыланган аттары. Зат атооч сөздөрүнө мүчөлөрдүн уланышы, алардын жөндөлүшү. Атооч, илик, барыш, табыш,' жатыш, чыгыш жөндөмөлөрү, алардын кептеги маанилери, суроолору жана мүнөздүү мүчөлөрү (18 саат).

Этиш (баяндоо, сүрөттөө, ой жүгүртүү кебинде колдонулушу жана сөз түркүмү катары алгач ирет тааныштыруу). Этиш сөздөрүнүн заттын кыймыл-аракетин билдириши, ага карата коюлган **эмне кылды? Эмне кылат? Эмне кылып жатат?** деген суроолору. Этиштин зат атооч жана башка атооч сөздөрү менен айкалышып келиши, ошого ылайык анын көптүк жана жекелик түрдө өзгөрүп айтылышы. Жөнөкөй жана татаал этиштер, алардын жазылышы (6 саат).

Баяндап сүйлөө (баяндоо кеби), болуп өткөн, учурда болуп жаткан жана алдыда боло турган окуяны баяндап айтуу жана жазуу. Мында зат атооч жана этиш сөздөрүнүн орду жана мааниси.

Сын атооч (сүрөттөө кебиндеги кызматы жана сөз түркүмү катары алгач ирет тааныштыруу). Сын атоочтун заттын түрдүү абалын, сын-сыпатын, өңү-түсүн, формасын, даамын, көлөмүн билдириши. Сын атоочко кандай? деген суроонун коюлушу. Сын атоочтун кептеги ролу. Сын атооч сөздөрүнүн зат атооч сөздөрү менен айкалышып айтылышы. Заттын сынын жайынча, салыштырып жана күчөтүп билдирүүчү сөздөр, алардын жазылышы (10 саат).

Сүрөттөп сүйлөө (сүрөттөө кеби), адамдын келбетин, нерсени, бөлмөнү, табияттын көрүнүшүн сүрөттөп айтуу жана жазуу. Мында зат, сын атоочтор менен этиш сөздөрүнүн орду жана мааниси.

Сан атооч (баяндоо, сүрөттөө, ой жүгүртүү кебинде колдонулушу жана сөз түркүмү катары алгач ирет тааныштыруу). Сан атооч сөздөрүнүн заттын санын санап жана катар иретин билдирүүсү. Анын кептеги мааниси. Коюлуучу **канча? нече? Канчанчы? Неченчи?** Деген суроолору. Сан атооч, зат атооч жана сын атооч сөздөрүнүн айкашып айтылышы. (9 саат).

Ой жүгүртүп сүйлөө (ой жүгүртүү кеби), дем алышта, каникулда же келечекте эмне кылары жана кандай адам болору тууралуу ой жүгүртүп, кыялданып сүйлөө жана жана жазуу. Бул учуруда зат, сын, сан атоо жана этиш сөздөрүнүн орду жана мааниси.

Ат атооч (баяндоо, сүрөттөө, ой жүгүртүү кебинде колдонулушу жана сөз түркүмү катары алгач ирет тааныштыруу). Ат атооч жөнүндө түшүнүк, анын өзгөчөлүгү. Ат атооч сөздөрүнүн кепте зат атоочту алмаштырып, ордуна колдонулушу. Ат атоочтун зат атооч менен бирге айкашып айтылышы, жөндөлүш өзгөчөлүгү (6 саат).

Кепте ат атоочтун зат, сын, сан атооч жана этиш сөздөрү менен байланышып келиши, алар менен түзүлгөн сөз айкаштар (3 саат).

Сөз тизмеги: Сүйлөмдөгү сөздөрдүн байланышы: зат + этиш, сан + зат, сын + зат, сан + зат + сын, сан + зат + этиш түрүндө айкалышкан сөздөр. Аларга коюлуучу суроолор (3 саат).

Сүйлөм: Сүйлөм болуу белгилери, бирдиктүү ой жана бүтүн интонация. (Тереңирээк тааныштыруу жана практикада машыктыруу) .Сүйлөмдүн айтылыш маанисине жараша бөлүнүшү: жайынча, суроо, буйрук, чакырык иретинде айтылган сүйлөмдөр. Жалаң жана жайылма сүйлөмдөр. Сүйлөмдөрдө ээ менен баяндоочтордон тышкары айкындооч мүчөлөрдүн болушу жөнүндө маалымат (12 саат).

Байланыштуу сүйлөөгө машыгуу, көнүгүү сабактары (5 саат).

3-классты аяктаганда окуучулардын кебине жана практикалык машыгууларына коюлуучу талаптар же окуучулар ээ боло турган көндүмдор

2. Тилдик көндүмдөр жана анын көрсөткүчтөрү:

Фонетика боюнча:

-кыргыз тилиндеги тыбыштардын аттарын туура айта билүү;
-тыбыштарды бири-биринен ажырата билүү;
-тыбыштардын бөлүнүштөрүн тура билүү жана алардын артикуляциясына жараша так айтуу;
-кыргыз алфавитиндеги тамгаларды ирети менен атай алуу;
- тамга-тыбыштардын аттары, окулушу жана жазылыштарын ажыратып түшүнүүгө жетишүү;

Лексика боюнча:

-сөздөрдүн тыбыштардан түзүлөрүн билүү;
-сөздөр нерселердин аттарын туюнтарын жана өз алдынча маани берерин билүү;
-сөздөр заттык, сандык, сындык маанини жана кыймыл-аракеттерди туюнтарын түшүнүү;
-сөздөр үндүүлөргө жараша ыргактарга бөлүнүп айтылышын өздөштүрүү;
-айтылыш ыргактарына жараша сөздөр муундарга бөлүнөрүн түшүнүү;
-муундун түрлөрүн, алардын мүнөздүү бергилерин түшүнүү;

Синтаксис боюнча:
-ойдун сүйлөм аркылуу берилишин түшүнүү;
-айтылуучу ойго жараша сүйлөмдөрдүн кыраатынын болушу, т.а. сүйлөмдүн маанилик түрлөрүн (жай, суроолуу, буйрук жана илептүү) билиши;
-сүйлөмдөрдүн маанилик түрлөрүнө жараша интонациялык белгилеринин коюлушун өздөштүрүү.

Коммуникативдик көндүмдөр:
-сүйлөмдү, текстти шар, көрктүү, сезимдүү окууга жетишүү;
-сүйлөмдү, тексттин мазмунун өз сөзү менен айтып берүүгө жатыгуу;
-эне тилинде так, туура, таза сүйлөөгө машыгуу;
-өз оюн жеткиликтүү айтып, темага жараша эне тилинде логикалуу баарлаша билүүгө машыгуу;
-өтүлгөн окуу материалдарын катыштырып, чакан маеке үлгүлөрүн түзө алуу;
- өз оюн чакан текст түрүндө жаза билүүгө машыгуу;

3.Таанып-билүүдөгү көндүмдор:
-элибиздин баатырларын, элдик салттарды, оюндарды эне тили аркылуу таанып-билүү;
-элдик жомокторду, ырларды, дастандардан үзүндүлөрдү эне тилинде окуп-үйрөнүп, алардын маани-маңызын түшүнүү;
-элдик-макал-лакаптардын маанилерин түшүнө билүү;
-кыргыздын белгилүү адамдарын, белгилүү жерлерин таанып билүү;
- кыргыздын улуттук буюмдарынын, улуттук кийимдеринин, курал-жарактарынын, тамак-аштарынын аталыштарын эне тилинде туура айтып үйрөнүү.

Жазуу маданиятына жатыгуусу:
-тамга элементтеринин туура сакталышы;
-тамгалардын бири-бири менен туура жалганып уланышы;

-тамгалардын бир ык менен жантайыңкы, жумуру тартылып, бирдей чоңдукта, аралыктары бирдей, иреттүү орун алышы;
-жазуунун тазалыгы, кооздугу, сулуулугу;
-фонетикалык, грамматикалык, пунктуациялык жана стилдик каталардын кетирилбегендиги;
-тез жазууга машыгуусу;
-баш жана кичине тамгаларды туура жазуу, туура ташымалдоого жетишүү.

Байланыштуу кебинин өсүүсү.

Мазмуну бири-бирин толуктап, логикалык бүтүндүктө болгон сүйлөм топтомдорунун текст болушу. Тексттин мазмунун, тематикасын (эмгек, тынчтык, жаратылыш, достук, окуу, үй-бүлө, маданият чөйрөсү, эс алуу... ж.б.) түшүнө билүү, ага ат коё алуу. Тексттин бөлүктөрү: башталышы, негизги бөлүгү, жыйынтыгы. Өз оюн баяндап айтуу, нерсени, жаратылыштын көрүнүштөрүн (кыш, жаз, жай, күз ж.б.) сүрөттөп сүйлөө, бир нерсе тууралуу ой жүгүртүп айта билүү.

Сүрөт боюнча өз алдынча аңгеме түзө алуу, ага ат коюу. Жакын адамына кыскача кат жаза билүү.

Иш кагаздары: Жакын адамын майрамы, туулган күнү менен куттуктоо, чакыруу түрүндө кат жаза алуу.

Кеп маданиятынын өсүүсү.

Тыбыштарды, алардын кептеги айкалыштарын даана, так, бузбай айтуу, сөздөрдү үн ыргагына жараша туура айтып, таза, логикалуу сүйлөө, сүйлөмдү, тексттерди шар, көрктүү, сезимдүү окууга жетишүү.

Ыр жана кара сөз түрүндөгү тексттердин ыргагына жараша окуу техникасына ээ болуу.

4-КЛАСС

(жумасына — 3 сааттан, жыл бою — 103 саат)

Байланыштуу кеп, грамматика жана жазуу эрежелери.

1—3-класста өтүлгөндөрдү кайталоо

Тил, кеп жана текст.

Тил жана кеп жөнүндө маалымат. Текст жөнүндө түшүнүк. Текстте айтылган ой, тексттин мазмуну, ага ат коюу. Текстке план түзүү. План боюнча текст түзүү.

Текстин түрлөрү. Баяндоо текстин түзүп жана талдап машыгуу (5 саат.)

Сүйлөм жана алардын түрлөрү. Жай сүйлөм.

Жай сүйлөмдү катыштырып, баяндоо текстин түзүү жана талдап машыгуу (… саат.)

Суроолуу сүйлөм.

Жай жана суроолуу сүйлөмдөрдү катыштырып, сүрөттөө текстин түзүү жана талдап машыгуу.

Буйрук сүйлөм. Илептүү сүйлөм.

Жалаң жана жайылма сүйлөм.

Жалаң, жайылма сүйлөмдөрдү катыштырып, ой жүгүртүү түрүндөгү текстти түзүү жана талдап машыгуу.

Сүйлөм мүчөлөрү. Бир өңчөй мүчөлүү сүйлөм.

Төл жана бөтөн сөз. Алардын турмушта колдонулушу.

Талдоо жүргүзүү жана машыгуулар. (12 саат.)

Сөздүн (түзүлүшү) курамы. Уңгу жана мүчө. Мүчөнүн мааниси жана түрлөрү: сөз жасоочу мүчөлөр. Сөз өзгөртүүчү мүчөлөр, алардын кептеги маанилери. Уңгу сөздүн аяккы тыбышына карата мүчөнүн башкы тыбышынын өзгөрүлүшү (4 саат).

Уңгулаш сөздөр. Жөнөкөй жана татаал сөздөр. Кош сөздер. Кошмок сөздөр. Кыскартылган сөздөр. Синонимдер жана антонимдер, алардын маанилери. Аларды кепте туура колдонуу (7 саат).

СӨЗ ТҮРКҮМДӨРҮ
(жалпылап системалуу түшүндүрүү)

Зат атооч. Зат атооч сөз түркүмүнүн мааниси. Зат атоочтун көптүк санда өзгөрүшү. Зат атоочтун жөндөлүшү. Аягы б, в, г, д тыбыштары менен бүткөн сөздөрдүн жөндөлүшү. Орус тили аркылуу кирген кээ бир сөздөрдүн жөндөлүшү. Жөнөкөй жана татаал зат атоочтор жана алардын жазылышы, жөндөлүшү. Зат атоочтун кепте колдонулушу (10 саат).

Этиш. Этиштин чактары. Келер чак. Учур чак. Өткөн чак. Алардын кептеги ролу (5 саат).

3. **Сын атооч.** Сапаттык сын. Катыштык сан. Жөнөкөй жана татаал сын атоочтор. Сын атоочтун жазылышы. Сын атоочтун кептеги ролу (7 саат).

4. **Сан атооч**. Эсептик сак. Иреттик сан. Сан атооч сөздөрдүн жазылышы (5 саат).

5. **Ат атооч.** Жактама ат атооч. Жактама ат атоочтун жөндөлүшү. Зат атооч сөздөрдүн жакталышы. Этиштин жакталышы. Аларды кепте туура колдонуу (8 саат).

6. Тактооч. Тактоочтун башка сөз түркүмүнөн айырмасы. Тактоочтун жазылышы (4 саат).

7. Сырдык сөздөр. Анын кептеги ролу (1 саат).

8. Тууранды сөздөр. Анын кептеги ролу (2 саат).

9. Иш кагаздары: кулактандыруу, чакыруу, куттуктоо, кат.

10. Жыл боюнча кайталоолор (8 саат). Жазуу, талдоо иштери– 12 саат. Окуу материалдарын өздөштүрүү — 83 саат.

4-классты аяктаганда окуучулардын кебине жана практикалык машыгууларына коюлуучу талаптар же окуучулар ээ боло турган көндүмдөр

Лексика боюнча:

-сөздөрдүн тыбыштардан түзүлөрүн билүү;
-сөздөр нерселердин аттарын туюнтарын жана өз алдынча маани берерин билүү;
-сөздөр заттык, сандык, сындык маанини жана кыймыл-аракеттерди туюнтарын түшүнүү;
-сөздөр үндүүлөргө жараша ыргактарга бөлүнүп айтылышын өздөштүрүү;
-айтылыш ыргактарына жараша сөздөр муундарга бөлүнөрүн түшүнүү;
-муундун түрлөрүн, алардын мүнөздүү бергилерин түшүнүү;

Грамматика боюнча:

– грамматикалык эрежелерди билүү, анын белгилерин ажыратып түшүнүү, мисалдар менен далилдей алуу;
-көнүгүүлөр, салыштыруулар, таянычбелгилер, схемалар аркылуу жыйынтык ой айтып, эреже чыгара билүү;
-тил, кеп, тексттин өзгөчөлүктөрүн ажырата билүү;
– текст менен сүйлөмдөрдүн айырмасын билип, мисалдар менен далилдей алуу;
–тыбыш менен тамгалардын байланыштарын, айырмачылыктарын, бөлүнүштөрүн жана алардын алфавиттеги ордун билүү менен сөздөргө тыбыштык-тамгалык талдоо жүргүзүүнү билүү;
– сөз менен сөз айкашы, сөз айкашы менен сүйлөмдү ажырата алуу;
–сүйлөмдөрдүн айтылышына карай жай, суроолуу, илептүү, буйрук сүйлөмдөр болуп бөлүнүшүн айырмалап, интонациясына жараша тыныш белгилерди коё билүү;
–сүйлөм мүчөлөрүн (ээ, баяндооч, айкындооч) жана сүйлөм-

дөрдүн түзүлүштөрүн (жөнөкөй, татаал) аныктай билүү, ага карата талдоолорду жүргүзүүнү өздөштүрүү;

– муун менен ташымалдын байланышын, айырмачылыктарын билип, жазуу иштеринде туура колдонуу;

–сөз түркүмдөрү боюнча талдоону өздөштүрүп, алардын өз ара байланыштарын, бөтөнчөлүктөрүн билүү;

– таза жазуунун эрежелерин сактап, 70-90 сөздөн турган тексттерди угуп жазууга үйрөнүү.

Коммуникативдик көндүмдөр:

-сүйлөмдү, текстти шар, көрктүү, сезимдүү окууга жетишүү;

-сүйлөмдү, тексттин мазмунун өз сөзү менен айтып берүүгө жатыгуу;

-эне тилинде так, туура, таза сүйлөөгө машыгуу;

-өз оюн жеткиликтүү айтып, темага жараша эне тилинде логикалуу баарлаша билүүгө машыгуу;

-өтүлгөн окуу материалдарын катыштырып, чакан маеке үлгүлөрүн түзө алуу;

- өз оюн чакан текст түрүндө жаза билүүгө машыгуу;

-кыргыз тилинин жазуу эрежелерин туура колдоно алууга жетишүү;

–текстти маанисине карай улантып, кенейтип жазууну, толук маанидеги текстти кыскартып, өзгөртүп жазууну өздөштүрүү;

–макал-лакаптардын мазмунун түшүнүп, мазмунун кеңейтип, чакан текст жазууну үйрөнүү;

–иш кагаздарын үлгүлөрүн (чакыруу, билдирүү, кат, куттуктоо) түзө билүү.

Таанып-билүүдөгү көндүмдөр:

-элибиздин баатырларын, элдик салттарды, оюндарды эне тили аркылуу таанып-билүү;

-элдик жомокторду, ырларды, дастандардан үзүндүлөрдү эне тилинде окуп-үйрөнүп, алардын маани-маңызын түшүнүү;

-элдик-макал-лакаптардын маанилерин түшүнө билүү;

-кыргыздын белгилүү адамдарын, белгилүү жерлерин таанып билүү;

- кыргыздын улуттук буюмдарынын, улуттук кийимдеринин

-курал-жарактарынын, тамак-аштарынын аталыштарын эне тилинде туура айтып үйрөнүү.

– өзүн-өзү текшерүү көндүмдөрүнө ээ болуу;

–кээ бир сөздөрдүн айтылышы менен жазылышындагы айырмачылыктарды, орус тилинен кирген сөздөрдү жазуу иштеринде туура колдонуу.

Жазуу маданиятына жатыгуусу:
-тамга элементтеринин туура сакталышы;
-тамгалардын бири-бири менен туура жалганып уланышы;
-тамгалардын бир ык менен жантайыңкы, жумуру тартылып, бирдей чоңдукта, аралыктары бирдей, иреттүү орун алышы;
-жазуунун тазалыгы, кооздугу, сулуулугу;
-фонетикалык, грамматикалык, пунктуациялык жана стилдик каталардын кетирилбегендиги;
-тез жазууга машыгуусу;
-баш жана кичине тамгаларды туура жазуу, туура ташымалдоого жетишүү.

Байланыштуу кебинин өсүүсү.
-Мазмуну бири-бирин толуктап, логикалык бүтүндүктө болгон сүйлөм топтомдорунун текст болушун билүү.
-Тексттин мазмунун, тематикасын (эмгек, тынчтык, жаратылыш, достук, окуу, үй-бүлө, маданият чөйрөсү, эс алуу... ж.б.) түшүнүү, ага ат коё алуу.
-Тексттин бөлүктөрүн: башталышын, негизги бөлүгүн, жыйынтыгын ажыратып түшүнүү.
-Нерсени, жаратылыштын көрүнүштөрүн (кыш, жаз, жай, күз ж.б.) сүрөттөп сүйлөө, бир нерсе тууралуу ой жүгүртүп айта билүү.
– окуу китеп менен өз алдынча иштей билүүгө, андагы темага жараша суроо-тапшырмаларды өз алдынча үйдө аткара алууга жетиштүү;
– текстке план түзүүгө жана ал план боюнча текст түзүүгө машыгуу.

Кеп маданиятынын өсүүсү.
Тыбыштарды, алардын кептеги айкалыштарын даана, так, бузбай айтуу, сөздөрдү үн ыргагына жараша туура айтып, таза, логикалуу сүйлөө, сүйлөмдү, тексттерди шар, көрктүү, сезимдүү окууга жетишүү.

АДАБИЙ ОКУУ ЖАНА КЕП ӨСТҮРҮҮ

2-КЛАСС

(жумасына 3 сааттан, жыл бою 103 саат)

Окуунун тематикасы

Берекелүү алтын күз. (9 с.) Күз мезгилиндеги жаратылыш, эмгек, күзүндө болгон окуяларды чагылдырган чыгармалар.

Туулган жердин топурагы–алтын. (9 с.) Республикабыздын жаратылышы, элибиздин, жерибиздин байлыктары, шаар жана айыл жериндеги элдердин турмушу, кыргыз элине тиешелүү өзгөчөлүктөр жөнүндөгү ырлар, аңгемелер, жомоктор.

Менин жан досторум. (12 с.) Окуучулардын жаныбарлар, жаратылыш менен болгон өз ара достуктары жөнүндөгү чыгармалар.

Мына жаады аппак кар. (10 с.) Кыш мезгили, анын андагы жаратылыш, эмгек, окуялар чагылдырылган чыгармалар.

Алтын балалык. (14 с.) Балдардын жаш өзгөчөлүктөрүнө, ылайык, кызыкчылыктарын, бүгүнкү турмушун кеңири чагылдырлган чыгармалар.

Күлкү — ден соолуктун мүлкү. (4 с.) Күлкүлүү ырлар, аңгемелер, анекдоттор. Окуучулардын юмордук сезимдерин өстүрүүгө багытталган чыгармалар.

Байчечекей гүл ачты. (10 с.) Жаз, анын кооздугу, жаздагы өзгөрүүлөр, жаратылыш, эмгек, элдин, жан жаныбарлардын тиричилигине байланышкан көркөм чыгармалар.

Апалардын майрамы. (2 с.) Аялдардын эл аралык күнү — 8-Мартка, апаларга, эжелерге, кыздарга арналган чыгармалар.

Нооруз–жаңынын башталышы. (2 с). Элдик жаңы жыл майрамы–Ноорузга байланышкан чыгармалар.

Тематикалар боюнча сааттарды бөлүштүрүү шарттуу, кайсы тематикага көбүрөөк же азыраак саат бөлүнөрүн билүү үчүн көрсөтүлдү.

Ойлонуп көрөлүк. (4 с.) Окуучуларды ойлонтууга, тапкычтыкка, ой жүгүртүүсүн өстүрүүгө багытталган чыгармалар.

Сөз үйрөнүп алалы. (4 с.) Сейрек колдонулуп бара жаткан сөздөрдү түшүндүрмөлөп жазган чыгармалар (маселен, Т. Самудинов «Чаң баспасын сөздөрдү» ж. б.) о.э. окуучулар үчүн түшүнүксүз деп эсептелген сөздөр катышкан чыгармалар.

Бабалардан калган сөз. (12 с.) Элдик оозеки чыгармачылыктын окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө ылайык үлгүлөрү.

Менин чыгармам. (4 с.) Ушул жаштагы балдардын чыгармалары сунуш кылынып, алар окуучуларды чыгарма жаратууга, шыктандырууга багытталат.

Тынчтык жана эмгектин майрамы. (2 с.) Тилектештиктин эл аралык күнү–1-Майга, жаз майрамына, элдердин достугуна, биримдигине байланыштуу чыгармалар.

Окуу жылынын аягында окуучулар ээ болуучу негизги көндүмдөр:

--Тааныш эмес текстти туура, сезимдүү түрдө тездеп окуп, бир минутада 45—50 сөздөн кем эмес окуу;

– окууда сүйлөмдүн аягына, ортосуна коюлган тыныш белгилерге ылайык интонацияны, тынымды сактай билүү;

– тексттин мазмунуна ылайык суроолорго жооп берүү, андан тиешелүү сүйлөмдөрдү таба билүү;

– мугалимдин жардамы менен текстти тиешелүү бөлүктөргө бөлүп, андагы негизги ойду аныктоо;

– текстти сөз айкаштарынын, сүйлөмдөрдүн маанилерин туура салыштыра билип, жаратылышты, каармандарды сүрөттөгөн сөздөрдү туура кабыл алып, тексттин мазмунун бузбастан баяндоо;

– каармандардын жасаган иштери, кулк-мүнөздөрүнө жана окуяларга тиешелүү деңгээлде баа берүү;

– аңгеме, жомок, ыр, макал-лакаптарды жанрдык жактан айырмалоо;

– иллюстрациялардын маанисин түшүнө алуу, аларды тексттин мазмуну менен салыштыруу;

– башынан өткөргөн окуяларды оозеки түрдө ырааттуу, баяндап берүү;

– чакан, мазмуну жөнөкөй тексттерди пайдаланып, баяндама, жөнөкөй темалардын негизинде дилбаян жазуу;

– китептин атына, мазмунуна (оглавление) карай керектүүсүн тандап алуу.

3-КЛАСС (жумасына 3 саттан, жыл бою 103 саат)

Жеңиш күнү. (2 с.) 9-Майга карата чыгармалар. Жадыраган жайда. (3 с.) Жай мезгилине байланыштуу чыгармалар 3-класс (3 саат)

Мекеним — алтын турагым. (10 с.) Кыргыз Республикасынын мамлекеттик белгилерине байланыштуу чыгармалар, анын Гимни.

Мекенибиздин жаратылышын, калкын, элдин эмгегин даңктаган чыгармалар.

Эр эмгегин жер жебейт. (10 с.) Эмгек, анын жашоодогу маанисин, маңызын, күз мезгилиндеги эмгекти чагылдырган чыгармалар.

Жаратылышты коргоо. Мекенди коргоо. (10 с.) Мекенибиздин жаратылышы, анын кооздугу, экологияга байланышкан чыгармалар.

Өткөн турмуш элеси. (6 с.) Элибиздин өткөндөгү турмушун, жашоо шартын, айрым улуу инсандардын тагдырын чагылдырган чыгармалар.

Сыйкырдуу кыш. (12 с.) Кыш мезгилиндеги өзгөчөлүктөр, жаратылыш, эмгек жөнүндөгү элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрү, акын-жазуучулардын чыгармалары.

Бабалардан калган сөз. (14 с.) Элдик оозеки чыгармачылыктын окуучулардын курагына ылайык келген үлгүлөрү.

Кыргыз балдар акын-жазуучулары. (12 с.) Автордук бөлүштүрүүгө ылайык кыргыз балдар акын-жазуучулардын чыгармалары.

Мазмуну окшош тематикаларда окуучулардын билимине, билгичтиктерине, машыккандыктарына коюлуучу талаптарга ылайык 2-класска караганда 3-класста мазмуну тереңирээк, формасы, тили татаалыраак чыгармалар тандалып алынат.

Менин чыгармам. (5 с.) Окуучулардын чыгарма жаратуусуна түрткү боло турган шарт түзүү көнүлдүн борборунда болот.

Ата-энем—алтын бешигим. (12 с.) Ата-энени урматтоого, аларга жардам берүүгө багытталган, алардын ыйыктыгы чагылдырылган чыгармалар.

Гүл жыттанган бул учур. (11 с.) Жаздын көркү, жаратылышы, андагы эмгек–элдик оозеки чыгармачылыкта, акын, жазуучулардын, драматургдардын чыгармалары.

Жаздын көркү – майрамдар. (6 с.) Аялдардын эл аралык күнү 8-Март, Нооруз, Эмгекчилердин тилектештигинин эл аралык күнү, Жаз майрамы–1-май, Жеңиш күнү – 9-майга байланыштуу чыгармалар.

Тилим – менин жан дүйнөм. (5 с.) Тилдин жашоодогу маанисин ачып берүүгө, тил үйрөнүүгө багытталган чыгармалар.!

Алтын балалык. (12 с.) Балалыктын ыракатын, окуучулардын турмушу, мүнөздөрү чагылдырылган чыгармалар.

Боордош элдердин балдарга арналган чыгармалары. (8 с.) Боордош элдердин балдар чыгармаларынын мыкты үлгүлөрү.

Окуу жылынын аягында окуучулар ээ болуучу негизги көндүмдөр:

--Тааныш эмес текстти, көркөм, жетиштүү деңгээлде шар, бир минутада болжол менен 65—70 сөздөн ашык окуу;

– чыгарманын аты менен иштөө;

– кептин түрлөрүн айырмалап, алардын негизги өзгөчөлүктөрүн аныктоо;

– тексттин мазмунуна ылайык интонацияны, логикалык басымды, тынымды, үндүн тонун туура сактай билүү;

– текстти, анын түрлөрүн аныктоо;

– текстти бөлүктөргө ажыратып, бөлүктөргө ат коюп, план түзүп, сүрөттөлгөн окуялардын байланышын аңдай билип, тексттеги негизги ойду аныктоо;

– иллюстрацияны пайдаланып, текст тууралуу ырааттуу сүйлөп берүү;

– каармандардын иш-аракетине, кылык-жоруктарына, иллюстрацияларга баа берип, аларды салыштыра билип, ага өзүнүн мамилесин билдире алуу;

– сөздөрдү адабий тилдин нормасына ылайык туура, сүйлөө, тексттен тиешелүү сөз тизмектерин, сүйлөмдөрдү, каармандардын мүнөздүү белгилерин, жаратылыштын кооздугун сүрөттөгөн сөз каражаттарын таба билүү;

– каармандарга мүнөздөмө берип, синонимдерди, образдуу сүрөттөөлөрдү тиешелүү деңгээлде өз алдынча колдоно билүү;

– текстти жанрдык жактан айырмалап, жөнөкөй негизги жанрдык өзгөчөлүктөрдү билүү;

– окуяларды тексттин мазмунуна ылайык оозеки түрдө ырааттуу баяндоо, 80—90 сөздөн турган текст боюнча баяндама, жөнөкөй темада дилбаян жазуу;

– түрдүү кырдаалдарда пикирлешүүнүн өзгөчөлүктөрүн билүү;

– тексттеги атайылап түшүрүлүп коюлган сөздердүн, ырдагы саптардын ордун толуктоо;

– тексттеги сөздөрдү анын синоними менен алмаштыруу;

– тексттеги баяндаган жактарды алмаштырып өзгөртүү;

– жөнөкөй тексттерди өз алдынча улантуу;

– айрым макал-лакаптардын маанисин чечмелөө, алардын мазмунун пайдаланып, мугалимдин жардамы менен чакан тексттерди түзүү;

– таасирленген адамы, окуя жөнүндө оозеки сүйлөп, жөнөкөй түрдө жаза билүү;

– китептин аты, автору боюнча өз алдынча тандай билүү.

4-КЛАСС (жумасына 3 сааттан, жыл бою 103 саат)

Даңктана бер, Мекеним! (12с.). Республикабыздын мамлекеттүүлүгүнүн белгилери, негизги мыйзамы – Конституция жөнүндөгү, элибиздин өзгөчөлүгү, үрп-адаты, каада-салты, жашоо-шарты, чагылдырылган көркөм чыгармалар.

Жерибиздин, элибиздин, тилибиздин байлыгы. (18 с.) Жерибиздин жаратылышы, элибиздин руханий, тилдик байлыгына байланыштуу чыгармалар.

Күлкү—бар жерде—өмүр бар. (10 с.) Балдардын жаш өзгөчөлүгүнө ылайык келген күлкүлүү чыгармалар.

Менин дүйнөм. (14 с.) Окуучулардын жан дүйнөсүн, материалдык руханий байлыгын ачып берген чыгармалар.

Ойлонолу, издейли. (10 с.) Ой жүгүртүүнү өстүрүүгө байланыштуу чыгармалар.

Элибиздин улуу инсандары. (6 с.) Кыргыз элинин улуу инсандары жөнүндөгү чыгармалар окулуп үйрөнүлөт.

Бабалардан калган сөз. (18 с.) Элдик оозеки чыгармалардын балдарга ылайык үлгүлөрү. Сөз өнөрү (жорго сөз, чечендик, төкмөлүк, айтыш ж. б.).

Менин чыгармам. (6 с.) Окуучулардын чыгарма жаратуусуна көңүл бурулат.

Кыргыз балдар акын-жазуучулары. (18 с). Кыргыз балдар акын-жазуучуларынын чыгармалары автордук бөлүштүрүү боюнча берилет.

Ой, фантастика! (10 с.) Окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө ылайык фантастикалык чыгармалар.

Дүйнө элдеринин балдар чыгармалары. (11 с.) Дүйнө элдеринин балдарга арналган чыгармаларынын үлгүлөрү.

Окуу жылынын аягында окуучулар ээ болуучу негизги көндүмдөр:

Тааныш эмес текстти адабий тилдин нормасына ылайык окуп, минутасына 85—95 сөздөн жогору окуу;

– текстти бөлүктөргө ажыратып, план түзүп, андагы негизги ойду, окуялардын, тексттин бөлүктөрүнүн ортосундагы байланыштарды аныктоо;

– иллюстрацияга, түзүлгөн планга ылайык текстти толук, кыскача, талдап айтып берүү, ошону менен бирге, тексттин мазмунун бузбай, ыраатын сактоо;

– каармандардын кылык-жоруктарына, кулк-мүнөздөрүнө, иш-аракеттерине баа берип, бири-бирине салыштырып, ага өз пикирин билдирүү;

– каармандарды, жаратылышты сүрөттөгөн сөз каражаттарын тиешелүү деңгээлде талдап, аларды ачып берген сөз каражаттарын аныктай билүү;

– системалуу түрдө сөз байлыгын арттыруу; сөздүк менен иштөө;

– өз алдынча план түзүп, баяндама, дилбаян жазуулардын түрлөрү менен тааныштыруу;

– римфа түзгөн сөздөр аркылуу ыр саптарын, ыр куплеттерин жаратуу, андан ары улантуу;

– текстти өзгөртүп түзүү, башкача аяктоо менен тексттеги жыйынтыкка башка сюжеттер менен келүү, текстти баяндоочунун жагын өзгөртүү;

– макал-лакап, учкул сөздөрдү пайдалануу менен анын мазмунуна ылайык чакан чыгармаларды жазуу;

– көркөм, таанып-билүү мүнөзүндөгү жана илимий-популярдык тексттерди ажырата алуу, чыгармаларга жанрдык мүнөздөмө берүү;

– балдар китептерин өз алдынча тандап, андагы суроо тапшырмаларды, белгилерди, сноскаларды (барактын аягындагы түшүндүрмөлөрдү) пайдалануу, абзац, тема ичиндеги темачалар жөнүндө түшүнүк алуу;

– окуган китептериндеги мезгилдик, мазмундук байланыштарды, айырмачылыктарды аныктоо;

– түрдүү кырдаалдарда пикирлешип, талашып тартышуу, өз оюн маданияттуу түрдө далилдөө;

– жорго сөз, чечендик, төкмөлүк, айтыш сыяктуу сөз өнөрүнүн түрлөрүн айырмалоо, аларды тиешелүү деңгээлде талдай билип, жаратуу багытында аракеттенүү.

КЛАССТАН ТЫШКАРКЫ ОКУУ

Класстан тышкаркы окуу класстагы эне тили, мамлекеттик тил боюнча билим берүү иш-аракетин мазмундук-тематикалык жактан кеңейтип, окуучуларды балдар адабияты менен тааныштыруу, ал жөнүндөгү адабий

түшүнүктөрдү кеңейтүү үчүн жүргүзүлөрү белгилүү. Ошондуктан башталгыч класстардагы балдар китептери менен иштөөнүн негизги формасы дал ушул класстан тышкаркы окуу болуп саналат. Ал башталгыч мектептин 1-классынан 4-классына чейин милдеттүү түрдө жүргүзүлөт.

1-класста окуучулардын сабаты ачылганга чейин, тактап айтканда, окуу жылынын биринчи жарым жылдыгында, мугалим жумасына бир жолу 15-20 мүнөт китеп окуп берет, түшүнгөндөрү боюнча аңгемелешип, жаңы китептер менен тааныштыруу, китепке болгон окурмандык кызыкчылыгын түптөө иштерин жүргүзөт.

Ал эми окуу жылынын экинчи жарым жылдыгынан баштап класстан тышкаркы окууга жумасына 1 сааттан убакыт берилет. Класстан тышкаркы окуу алгач класстык окуу, б.а. Адабий окуу, кыргыз тили предмети менен тыгыз байланышта ишке ашырылып, бара-бара ага кененирээк эркиндик берилет. Анткени, балдардын өз алдынча китеп окуй алуусу, көркөм адабиятка болгон кызыгуусунун калыптана башташы, жаңы чыгып жаткан балдар китепчелери менен тааныштыруу – класстан тышкаркы окуунун негизги милдеттеринин бири болуп калат. Ошондой себептерден улам, класстан тышкаркы окуу боюнча түзүлгөн хрестоматиялар балдардын кызыгуусуна, жаш өзгөчөлүгүнө ылайык келген чыгармалардын топтомунан туруусу кажет.

Окуучунун класстан тышкаркы окууда жетишилген ийгиликтери адабий окуу боюнча чейректик баа чыгарууда эске алынат.

Бул сабактын негизги максаты болуп баланын окумалдуулугун өнүктүрүү, адабий-эстетикалык табитин арттырып, окуганынын үстүндө ой жүгүртө билүүсүнө үйрөтүү жана көркөм-чыгармачыл иш-аракетин өз алдынчалуу өркүндөтүүгө көмөктөшүү болгондуктан, түрдүү жанрдагы жана тематикадагы чыгармалардын үлгүлөрүнөн сөзсүз болуусу талапка ылайык келет.

Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун мазмунун артырууда мына ушул класстан тышкаркы окуу убактысын чыгармачылык менен пайдалануу, анын атайын планын түзүп, алардын негизинде жаткан тарбиянын түрлөрүнө жараша кенже балдарга таалим-тарбия берүү жолдорун изилдөө иштерин бирге жүргүзүү да мугалимдин айрыкча милдети болуп калат.

Пландуу, кызыктуу жана тарбия берүүчүлүк, өстүрүүчүлүк мүмкүнчүлүгү бар класстан тышкары окууну уюштуруу иши, жогоруда айтылгандай, башталгыч класстарда эне тилин окутууну өркүндөтүүгө коюлган бүгүнкү талапка сөзсүз туура келмек. Себеби, «балалыкта ар бир күн жаңы ачылыш». "Өз убагында окулган жакшы китеп тагдырды чечип

коюусу мүмкүн, өмүр бою алтын казык жылдызы да болуусу ыктымал”. Ошол үчүн тилди, адабиятты окутууда «класстык жана класстан тышкары окууну тыкыс жана жандуу байланышта жүргүзүү, окуу-тарбия ишин бир багыттуу уюштурууга көмөк бербей койбойт.

Класстан тышкары окууну уюштурууда сөзсүз төмөндөгүдөй ыраатуу иш-аракеттер жүргүзүлүүсү зарыл.

1. Окуган чыгармаларга адабий-мазмундук, адабий-эстетикалык талдоо жүргүзүп бере алуу;
2. Чыгармадагы жалпы жана негизги ойду бөлүп ала билүү;
3. Андагы ойду, окуяларды, каармандарды башка чыгармадагы айтылган идеялар, каармандар, окуялар менен салыштырып талдай билүү;
4. Ага өзгөчө таасир эткен учурларды тексттеги фактылар менен бирге талдай билүү;
5. Каармандардын кылык-жоруктарына, чыгарманын негизги идеясына нравалык-этикалык баа берүү;
6. Чыгармага, эпизоддоруна өз алдынча суроолорду коюп, ырааттуу жоопторду таап, аларды ой жүгүртүү менен баалоо;
7. Окуганынын үстүндө психологиялык-эмоционалдык толгонууларынын негизинде ой жүгүртүп, алардын педагогикалык- тарбиялык идеяларын таба билүү;
8. Окуган чыгармаларынын негизинде сценкаларды түзүү, сабактын практикалык жагын көтөрүү;
9. Балдардын өз алдынча адабий чыгарма жазууга болгон аракеттерин колдоо жана өнүктүрүүгө жардам берүү;
10. Окуучулардын өз алдынча үй китепканаларын түзүүсүн, керектүү көркөм адабияттарды тандап окуу ишмердүүлүгүн калыптандыруу.

Башталгыч класста окуучулардын ушундай багыттардагы класстан тышкаркы окуусунун уюштуруунун дидактикалык максатын жана окуу убактысын аныктоо, окуучулардын өз алдынча көркөм-адабий китептерди окуудагы окурмандык иш-аракеттерин уюштуруу, ошондой эле бул сабактарды өткөрүү жолдорун иштеп чыгуу, аларды атайын окуу-усулдук каражаттары менен камсыздоо, албетте, учурдагы маанилүү милдет. Ошонун негизинде, окуучулардын окурмандык ишкердүүлүктөрүн калыптандыруудагы балдар китептеринин ролу өзгөчө экендиктерин белгилөө менен, класстан тышкаркы окуунун максат-милдетине жараша анын методикалык көрсөтмөсүн да түзүү зарыл.

Мына ошол максат-милдеттерине жараша класстан тышкаркы бул окуунун программасында сунуш кылынган көркөм чыгармалардын тематикалары да, жанрлары да ар түрдүү болду. Тактап айтканда, мында

элдик жомоктор, табышмактар, жаңылмачтар, макал-лакаптар, калптар, уламыштар, ошондой эле, улуттук профессионал балдар акын-жазуучуларыбыздын жана да дүйнөлүк мыкты балдар жазуучу-акындарынын ар түрдүү жанрлардагы чыгармалары киргизилди. Түрдүү элдердин балдарга ылайык келген эң мыкты жомокторунан да камтылды. Ошону менен бирге, программанын мазмунун түзгөн – Ата Мекенди сүйүү, ата-энени сыйлоо, кыргыз тилди билүү, адеп-ыйманга чакыруу, табиятты кастарлоо, ж.б. тематкалардагы ыр, аңгеме, жомок, табышмак, фантастика, ж.б. чыгармалар окуучулардын окурмандык ишмердигин калыптоо менен бирге, аларга эстетикалык да табитин өстүрүүгө көмөк берет деген ойдобуз.

Ошондуктан, мугалим окуучулар менен иштөөдө текст менен иштөөнүн жолдорун өздөштүрүүсү кажет. Анткени тест менен иштей билүү аркылуу гана мугалим класстан тышкыркы окуунун маани-маңызын ача алмакчы.

Эскерте кетүүчү бир нерсе, колуңуздардагы программа алгач ирет түзүлүп отурат. Ал мындан кийин да өркүндөтүлүүсү, толукталып кайра басылышы толук ыктымал.

Программа Кыргыз билим берүү академиясынын мамлекеттик тил жана лингводидактика бөлүмүндө түзүлдү.

Программаны түзүүнү педагогика илимдеринин доктору, профессор С. К. Рысбаев, педагогика илимдеринин кандидаты Б.А. Абдухамидова, Бишкек шаарынын №72 орто мектебинин башталгыч класстарынын мугалими К.Ибрагимовалар жүзөгө ашырышты.

1-класс
Жумасына 1 сааттан, жыл бою 34 саат

Кыргыз эл ырларынан (2 саат)

Улагым

Чүкө

Тайлак

Мышыгым

Төрт мезгил (2 саат)

Күз, *Н.Миңкара*

Кыш, *Ж.Абдылдаев*

Жаз, *Т.Үмөталиев*

Жай, *Т.Үмөталиев*

Күлкүлүү экен, окуйлу (2 саат)

Балыктар неге сүйлөбөйт?
Айтпаймын
Каякта?
Оорубайт
Жирафтын моюну
Чымчык
Аквариумдагы суу
Сараңдын тарагы
Ыр дүйнө (2 саат)
Өрүккө илинген ай, *И.Токтогулов*
Санын чабат, *Б.Асаналиев*
Жаш багбан, *Б.Асаналиев*
Таранчы, *К.Жунушев*
Кыргыздын элдик калптарынан (2 саат)
От жакпай бышырдым
Мергенчи
Келгиле, жомок окуйлу (2 саат)
Иттин жомогу, *Р.Шүкүрбеков*
Өзүмчүл чымчык, *"Байчечекейден"*
Окуп, жаттап алалы (4 саат)
Мектебим, *А.Маделиев*
Кандай баага ким жолдош? *Э.Тазабеков*
Тыйын чычкандын ыры, *А.Кыдыров*
Жоголгон улактар, *А.Рыскулов*
Кирпи, *И.Токтогулов*
Бир шиңгил аңгемелер (8 саат)
Чоң атанын зоопаркы, *С.Рысбаев*
Суу акылдуу, *Т.Сыдыкбеков*
Баланын канаты, *С.Рысбаев*
Ууру, *Р.Акдемир*
Белек, *С.Рысбаев*
Ак көпөлөктөр кайда учту? *А.Мамбетисаев*
"Мейлибай", *Б.Абдухамидова*
Шорпо, *Р.Акдемир*
Сөз үйрөнүп алалы (3 саат)
Табышмактуу төрт жандык, *Т.Самудинов*
Ойлонгула, тапкыла, *Т.Самудинов*
Бир сөздөгү үч сөз, *Т.Самудинов*
Тап, тап, табышмак (2 саат)

Жаңылмач айтып, тил жатыктыралы (2 саат)
Жаңылмачтар, *А.Муратов*
Улуттук оюндар (3 саат)
Бат айтуу
Бүркүттүн тумшугу
Жоолук таштамай.

2-класс
Жумасына 1 сааттан, жыл бою 34 саат

Мекеним, элим – ыйыгым (1 саат)
Мекеним, *Т.Үмөталиев*
Ак эмгектин наны таттуу (2 саат)
Торгой менен дыйкан, *«Байчечекей»*
Эмгекчил кумурска аз жейт, *С.Рысбаев*
Ата-энем – менин бактым (3 саат)
Актап бүтө элекмин, *И.Токтогулов*
Асан жана энеси, *Р.Акдемир*
Ар ким сүйөт баласын, *Элдик ыр*
Билим кени – мектебим (2 саат)
Мугалим, *С.Рысбаев*
Китепти сүй, *А.Осмонов*
Компьютер, *Ы.Кадыров*
Интернет, *Ы.Кадыров*
Келгиле, күлөлү (2 саат)
Пилдин сүтү, *Ү.Асаналиев*
Бал жейли, *Ү.Асаналиев*
Баары бир түшөт элем да., *«Байчечекейден»*
Беш мүнөт, *З.Пасаңова*
Алар мени таанныбайт да, *З.Пасаңова*
Акылдуу пил, *З.Пасаңова*
«Экөө болчу», *С.Рысбаев*
Табият жана мен (5 саат)
Чүй жергеси жайында, *Ж.Абдыкалыков*
Баарыңарга тапшырма, *Т.Сыдыкбеков*
Жаныбарбы, чөппү? *Т.Самудинов*
Чымчык, *Л.Н.Толстой*
Ким күчтүү? *Элдик ыр*
Акбардын дарагы, *С.Рысбаев*

Эне тилим – эне сүтүм (2 саат)
Эне тилим – сыймыгым, *Ш.Бейшеналиев*
Эне тил, *Б.Асаналиев*
Кыргыз акын-жазуучулары – балдарга (5 саат)
Алиппе – табышмак, *Т.Самудинов*
Уюкка тийбе! *Т.Сыдыкбеков*
Эки метр Эсенкул, *А.Осмонов*
Апама айтам, *Ш.Садыбакасов*
Жылуу сөз, *Б. Абдухамидова*
Элдик калптардан (2 саат)
Кашка кулун
Ат жонуна бышкан коон
Жомоктор дүйнөсүндө (5 саат)
Өнөрлүү өлбөйт, *Кыргыз эл жомогу*
Акылдуу бала, *Кыргыз эл жомогу*
Таштанды ит, *К.Тыныстанов*
Укмуштуу жумуртка, *А.Кыдыров*
Үпүп менен Күкүк, *Кыргыз эл жомогу*
Дүйнөлүк адабияттан – балдарга (4 саат)
Кызыл шапкечен, *Ш.Перро*
Эки жолдош, *Л.Н.Толстой*
Калпычы, *Л.Н.Толстой*
Айлакер тыйын чычкан, *Г.Снегирев*
Өз алдынча окуу үчүн тексттер
Ар кимге жан таттуу, *Т.Сыдыкбеков*
Алтын күз, *«Кырчын»*
Мектепте балдар тартиби, *К.Тыныстанов*
«Адептен» эмне үйрөндүм, *Ы.Кадыров*
Арстан менен коен, *Кыргыз эл жомогу*
Жөжөлөр, *А.Токтомушев*

3-класс
Жумасына 1 сааттан, жыл бою 34 саат

Мекеним – Кыргызстан (2 саат)
Мекен деген эмне? *Ы.Кадыров*
Ала-Тоонун балдарыбыз, *Б.Асаналиев*
Менин кичи мекеним, С.*Рысбаев*

Эмгек эрезеге жеткирет (2 саат)
Насыят, *Т.Сатылганов*
Таранчы менен түлкү, *Кыргыз эл жомогу*
Буудай талаасы, *С.Жусуев*
Жаратылышты коргойлу (2 саат)
Адам жана гүл, *С.Рысбаев*
Аккан суу, *Б.Алыкулов*
Жаныбарлар дүйнөсү, *Т.Самудинов*
Кыргыз акын-жазуучулары – балдарга (7 саат)
Күн, суу, шамал жана башкалар жөнүндө, *А.Мисиров*
Ат сыйлаган жөө баспайт*, А.Рыскулов*
Айбанаттар паркында, *Б.Асаналиев*
Сүттөн эмне жасалат*, Э.Ибраев*
Менин боз торгоюм, *С.Байгазиев*
Жан телефон, *Ы.Кадыров*
Табышмакчы Чынара, *Ш.Бейшеналиев*
Ата-энем – ардагым (2 саат)
Апам жана бөбөктөр, *С.Казыбаев*
Ата-энеге миң алкыш аз, *«Кырчын»*
Апа, *Б.Асаналиев*
Эне, *М.Каримов*
Жашыл кымкап жаз келди (2 саат)
Үрөн сепкендеги айтым, *Нурмолдо*
Жоогазын, *Б.Абдухамидова*
Жамгыр, *С.Эралиев*
Эне тилим – эне сүтүм (2 саат)
Эне тилим –өз тилим, *Т.Арыков*
Бешик ыры, *С.Рысбаев*
Үйрөнөм, А.*Рыскулов*
Сөз кадыры, *Ж.Садыков*
Ойлонгула, тапкыла (1 саат)
Метограммалар, *Н.Бостонбаева*
Сөз оюн, «Алты кан», *А.Акматбеков*
Бабалардан калган сөз (3 саат)
Манас
Семетей
Сейтек
Жомоктор дүйнөсүндө (4 саат)
Алтын оймок, С.Жусуев

Улак менен кумурска, *Д.Сулайманов*
Достук жана кастык, *Б.Асаналиев*
Карышкыр менен карга, *Б.Абдухамидова*
Дүйнөлүк балдар адабиятынан (8 саат)
Кар ханышасы (үзүндү), *Г.Х.Андерсен*
Барон Мюнгхаузендин кечтери, *Рудольф Эрих Распе*
Жандуу калпак, *Н.Носов*
Карышкыр менен жети улак, *Орус эл жомогу*
Өз алдынча окуу үчүн
Бөдөнөнүн түлкүнү алдаганы, *Тоголок Молдо*
Бир шиңгил жүзүм, *М.Гапаров*
Терегим, М.Каримов
Эки дос, *Д.Сулайманов*
Балапандар, *Б.Абдухамидова*
Акылдуу кыз, *Украин эл жомогу*
Март менен сараң, *Ногой эл жомогу*
Карышкыр менен бугу, *Эстон эл жомогу*
Айбандардын падышасы жана адам, *Тажик эл жомогу*
Бакыт, Акыл жана Байлык, *Карачай эл жомогу*

4-класс
Жумасына 1 сааттан, жыл бою 34 саат

Ала-Тоо – ата конушум (2 саат)
Эли сонун кыргыздын, *К.Акиев*
Кыргыз жери, *Т.Байзаков*
Эне тилим – байлыгым (3 саат)
Касиеттүү эне тил, *Т.Самудинов*
Сөздүк ыр, *Ы.Кадыров*
Шарадалар, *Т.Самудинов*
Кыргыз акын-жазуучулары балдарга (6 саат)
Мүйүзүнөн айрылган сүзөнөөк, *Ш.Бейшеналиев*
Акылсыз музоо, *К.Акматов*
Жаңылуу, *А.Карасартов*
Күч жөнүндө жомок, *Д.Сулайманов*
Акыркы марал, *С.Рысбаев*
Акылдуу бала күнөөлүү *Б.Абдухамидова*
Ыр дүйнөсү (2 саат)

Көкбөрү, *С.Жусуев*
Байкагыла, байкелер, *Б.Сарногоев*
Балбан, *Т.Үмөталиев*
Фантастика (2 саат)
Телефон «КИУ–2», *К.Керимбаев*
Бабалардан накыл кеп (3 саат)
Манастын бала чагы (үзүндү), *А.Жакыпбеков*
Ж.Баласагындын накыл кептеринен
Жомоктор дүйнөсүндө (4 саат)
Абышка-кемпирдин көмөчү, *Тоголок Молдо*
Көк карчыга, *Кыргыз эл жомогу*
Аккөңүл менен Каракөңүл, *Кыргыз эл жомогу*
Бала менен сыйкырчы, *Кыргыз эл жомогу*
Уламыштар (2 саат)
Умай эне
Токтогул ырчынын баласы
Чатыр-Көл
Бурана
Дүйнөлүк адабияттан (10 саат)
Арстан менен кандек, *Л.Н.Толстой*
Винни пух, *Алан Александр Милн*
Пилдин баласы, *Джозеф Редьярд Киплинг*
Бадыраң, *Н.Носов*
Кичинекей ак үй, Б.С.*Житков*
Өз алдынча окуу үчүн
Колянын жайлоодогу күндөрү, *А.Муратов*
Жатып ичер жай, Б.*Абдухамидова*
Убадага бек жигит, *Кыргыз эл жомогу*

Текст менен иштөө боюнча окуучулар ээ болуучу негизги компетенттүүлүктөр:

– даяр текстти окуу, көркөм, шар жана сезимдүү окууга тил жатыктыруу;

– тексттин мазмунун түшүнүү;

– тексттен алып сөздөрдү, сүйлөмдөрдү талдоо;

– тексттерди ролдошуп окуу;

–тексттен түшүнбөгөн сөздөрдүн маанисин талдоо;

– текcттин мазмунун мугалимдин берген суроолоруна жараша үстүртөн, кыскача же ар кайсы жеринен айтып берүү;

– айрым грамматикалык формалар катышкан сөздөрдү мугалимдин талабына жараша талдоо;

– тексттин тарбиялык маанисин ачуу; баа берүү;

– тексттеги каармандардын кылык-жоруктарын мүнөздөө;

– үзүндүлөрдү образдуу, көрктүү окуу;

– өтүлгөн грамматикалык материалдын мүнөзүнө жараша текст боюнча кошумча жумуштарды аткаруу үчүн үйгө тапшырма берүү – ыр жаттоо ж.б.

III. ОКУУ ПРОЦЕССИН УЮШТУРУУ ФОРМАЛАРЫ ЖАНА БААЛОО

3.1. Кыргыз тилин жана адабий окууну окутуу процессин уюштуруу формалары

Эне тилин окутууга карата коммуникативдик ишмердүүлүк мамиле интерактивдүү окутуудагы окуучулардын тынымсыз өз ара баарлашуулары, карым-катнаш жасоо менен пикир алышуулары аркылуу ишке ашырылат. Бул багытта окутуу ишин уюштуруу үчүн атайын зарыл шарттарды түзүү зарыл. Мындай учурда окуучулар өзүн-өзү, коомду жана дегеле дүйнөнү таанып билүү менен турмушка карата болгон туура көз караштары калыптанат жана предметтик, түйүндүү компетенттүүлүктөргө ээ болушат. Интерактивдик окутууда көп жактуу коммуникативдүүлүк, жагымдуу психологиялык кырдаал, окуп-үйрөнүүгө атайын ыңгайлуу педагогикалык шарттар түзүлөт.

Интерактивдүү окутууга өз алдынча иштөө, жуп менен иштөө, топ менен иштөө, талкуулар, презентациялар кирет. Интерактивдүү окутуунун артыкчылыктары:

• окуучулар өздөрүн эркин сезип,”туура эмес жооп берип алам” деген коркунучтан алыс болуп, активдүүлүктөрү артат;

• ар бир окуучу өзүнүн жөндөмүн, шыгын, билимин көрсөтүүгө далалаттанат;

• жуп менен, топ менен иштегенге машыгышат;

• мугалим менен, бири-бири менен тыгыз карым-катнашта пикир

алышуу ашат;

• окуучунун сынчыл ой жүгүртүүсү калыптанат;

• тапшырманы аткарууда бири-биринин тажрыйбаларын пайдаланууга, жаңы идеяларды жаратууга шарт түзүлөт;

• мугалим фасилитатор катары багыт берип, окуучу менен достук мамиледе болот.

Байкоо жана салыштыруу методу. Байкоо жана салыштыруу методу окуучулардын кептик, тилдик, маданият таануучулук ошондой эле, маалыматтык жана социалдык-коммуникативдик компетентүүлүктөрүн калыптандырууга багытталат.

Биргелешип окутуу. Бул метод окуучуларга өз ара бири-бири менен маалымат алышып, баарлашууга, коюлган милдеттерди чечүү үчүн жамаатта, командада, топто өз ара мамилелешүүнүн ыкмаларына, өзүнүн көз карашын далилдей алуу менен талкууга катыша билүү маданиятына ээ болот. Алар кептик, социалдык-коммуникативдик жана өзүн өзү уюштуруу менен маселе чече билүүчүлүк компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга багытталган. Буга акыл чабуулу (мээге чабуул), жупта, кичи топто иштөө, мозаика, ар кыл талкуулардын түрлөрү ж.б. кирет.

Акыл чабуулу – бул кеңири колдонулган интерактивдик ыкмалардын бири. Мында темага байланыштуу ойго келген идеялардын бардыгын, сындалбастан иштелип чыгат. Акыл чабуулунда окуучулар эркин, ишкер абалда чыгармачылык менен жаңы идеяларды жарата алышат. Интеллектуалдык жактан өнүгүшөт.

Маалыматты түшүнүп окуу көндүмүн өнүктүрүүчү методдор.

Бул методдор текст менен иштөө үчүн жаңы ыкмаларды колдонууну көздөйт, бардык окуучуларды окуу процессине тартууга, өтүлүп жаткан темага кызыгууну жаратууга, ой жүгүртүү ишмердигин активдештирүүгө жардам берет. Аларга ИНСЕРТ, эки бөлүктүү күндөлүк, жуптарда окуу жана биргелешип корутунду чыгаруу, чаташкан логикалык чынжырчалар ж.б. кирет.

Жазуу кебин өнүктүрүүчү методдор. Текстти жаратуучу ар кандай жумуштар окуучуларда түшүнүүнүн терең деңгээлин пайда кылат, аларда байкоо жүргүзүүгө кылдаттык менен мамиле жасоо өнүгөт, өз пикирин, жазуу ишинин өзгөчө мүнөзүн жаратууга жардам берет, өз ойлоруна, тажрыбасына урматтоо менен мамиле жасай башташат.

Аларга беш-он мүнөттүк эсселер, дил баяндын элементтери менен баяндама жазуу, аргементтүү эсселер жана башкалар кирет.

Окуучулардын илимий-изилдөөчүлүк ишмердигин өнүктүрүүчү методдор. Эне тил сабактарында окуучуларды илимий-изилдөөчүлүк

ишмердикке үйрөтүүгө төмөнкүлөрдү киргизсек болот: көйгөйдү коюу, көйгөйдү чечүүнүн жолдорун аныктоо, ишмердиктин жолдорун аныктоо, күтүлүүчү натыйжаны кыска жана так жазуу, жыйынтыктарды көрсөтө билүү жана өзүн-өзү талдоо.

Педагогикалык практикада долбоор методу, документ булактарын изилдөө, илимий жактан маанилүү материалдарды издөө жана топтоо, интервью, портфолио, концепция картасы ж.б. колдонуу ийгиликти жаратып жатат.

3.2. Окуучулардын окуу ишмердүүлүктөрүн баалоонун критерийлери

1. **Окуучулардын оозеки жоопторун баалоонун жалпы чен-өлчөмдөрү**

Окуучу менен мугалимдин ортосундагы байланыштын эң көп колдонулган формаларынын бири – мугалимдин суроо-тапшырмаларына окуучунун оозеки жооп бериши. Жооптун тууралыгы белгилүү өлчөмдө суроо-тапшырмалардын түшүнүктүү, так берилишине байланыштуу да болот жана убакыт үнөмдөлөт.

Оозеки жоопторду баалоодо төмөнкүлөрдү эске алуу керек: окуучунун аныктаманын маңызын, тексттин кебин түшүнүүсү, алардын негизги маанисин, мазмунун айтып бериши, айтылуучу ойго карата сөздөрдү тандап, билип, ыктуу колдонушу. Сүйлөм курулуштарынын тактыгы, анын айтылыш интонацияларынын тууралыгы, берген жоопторунда өз оюнун болушу, анын далилдүүлүгү; сүйлөө кебинин лексикалык байлыгы, ой жагынан ырааттуулугу.

Оозеки жооптордо «5» деген баа төмөнкү учурларда коюлууга тийиш: мугалимдин суроо-тапшырмаларына толук, канааттандырарлык жооп берсе; окуу китебин, мугалимдин түшүндүрүүсүн түздөн-түз ээрчибей, өз оюн кошумчалап, кебин адабий тилдин нормасында системалуу түрдө айтып берсе, айткан теориялык түшүнүктөрүн мисалдар менен айкаштырып далилдей алса;

«4» деген баа жогорудагы тапшырмаларды аткарууда анча-мынча так эместиктер кетирилсе, ал кетирилген так эместиктерди оңдоо, ойго толуктоо иретинде берилген кошумча суроолорго толук, ойдогудай болбой, бирок жалпысынан негизги түшүнүгү бар экени билинип турса коюлат.

Мугалимдин суроосуна окуучу анча-мынча жооп берип, толук эмес түшүнүгүн көрсөтүп, теориялык маселелерди мисал менен далилдей албаса,

кебинде өз оюн системалуу баяндай албай, сүйлөө кебинде эки-үч ката кетирсе «3» деген баа коюлат.

«2» деген баа окуучу материалды билбей, аныктамаларды туура айтып бере албай, маанисин бузуп, келтирген мисалы да дал келбей айтылган учурда коюлат.

Ал эми мугалимдин суроосу таптакыр жоопсуз калып, аны чечмелөөгө түшүнүгү жок болуп, аракети көрүнбөсө «1» деген баа коюлат.

2. Окуучулардын жазуу иштерин баалоо

Мугалим окуучулардын жазуу иштерин баалоодо төмөнкүлөрдү эске алат: айтылган сөздөрдү туура кабылдап, теориясы менен айкалыштырып, орфографиялык эрежелерге ылайык туура жаза билүүсү окуучунун ар түрдүү дилбаян, баяндама жумуштарына өзүнүн түшүнүгү ой жүгүртүүсүн системалуу түрдө жаза билүү деңгээли; жазууда орфографиялык, пунктуациялы жана стилистикалык эрежелердин сакталышы; окулган текст боюнча план түзүп, реферат, доклад жаза билүүсү, иш кагаздарын өз эрежеси, талаптары боюнча жазуусу ж.б.

Жат жазууларга коюлуучу бирдиктүү талаптар жана баалардын чен-өлчөмдөрү

Жат жазуу – окуучулардын орфографиялык, пунктуациялык сабаттуулугун текшерүүнүн эң негизги формаларынын бири.

Ал үчүн өтүлгөн темаларга карата текст туура тандалып, окуучулар үчүн түшүнүктүү болушу керек. жат жазуунун текстинде учураган айрым түшүнүксүз, өтүлө элек эрежелерге ылайык жазылуучу сөздөрдү мугалим доскага жазып бериши керек. бирок мындай сөздөр жалпы тексттин көлөмүнүн бештен бир бөлүгүнөн ашпоого тийиш.

Ар бир жат жазууда белгилүү максат болот. Ал өтүлгөн материалдын кандайча өздөштүрүлүп жаткандыгынан кабар берип, теориялык билимди иш жүзүндө колдоно билүүгө үйрөтүүсү керек.

Текшерүү жат жазуусунун текстинин көлөмү:

5-класска 90-100 сөз, 6-класска 100-110 сөз, 7-класска 110-120 сөз, 8-класска 120-150 сөз, 9-класска 150-170 сөздөн турган тексттер алынат.

Жат жазуунун каталары төмөндөгүдөй учурларда эсептелинбейт:

- өтүлө элек эрежелерден кетирилген каталар;
- сөздүн жазылышын билип туруп, тамгаларды байкабай (механикалык түрдө) алмаштырып же айрым тыбыштар түшүп калган учурда (мисалы: «кызмат» дегендин ордуна «кызма» деп, «түшүм» дегендин ордуна «түшм» болуп жазылса)
- орфографиялык эрежелерди такталбай эки түрдүү жазылып келе жаткан сөздөр (мисалы: «дубана» - «думана», «насыят» - «насаат»)

- жазма тамгалардын басма түрүндө жазылып калган учурлары. Бир сөз же сөздүн бир мүчөсү түшүрүлүп жазылып, же алмаштырылып калып, ошол сүйлөм ой жагынан, стилдик байланышы жагынан бузулбаса (мисалы: айылдык кишилер – айыл кишилери, атчан кишилер – атчандар – атчан адамдар ж.б.)

Баа коюуда мугалим катанын одоно же одоно эместигине карата мамиле кылат. Одоно эмес ката окуучунун сабатын текшерүүдө чечүүчү мааниге ээ болбойт. Ошондуктан андай каталардын эки-үчөөнү бир ката катары эске алуу керек. Одоно эмес каталарга төмөнкүлөрдү кошууга болот:

- сөздөрдү ташымалдоодо сөз туура ташымалданып, ташымал белгисинин коюлбай, же белгинин эки жакка тең коюлушу;
- интонацияга байланыштуу тыныш белгинин алмаштырылып коюлушу (мисалы сүйлөмдүн баш жагында сырдык сөздөн кийин үтүрдүн ордуна илеп белгисинин коюлуп калышы ж.б.);
- окуучу жазылышын билип туруп, бир сөздү бирде туура, бирде ката жазса;
- бир эле сөздөн ар кайсы жерде бирдей ката кетирсе, бир эле ката деп эсептелинет;

Жазуу жумушунун тазалык деңгээлине; оңдоолордун көп, аздыгына карата мугалимге бир бааны төмөндөтүп коюуга мүмкүндүк берилет. Айрыкча, булганыч жазылган жана үчтөн ашык оңдоосу бар иштерге «5» деген бааны ыйгарууга болбойт.

Мугалим өзгөчө көңүл бура турган орфограмма жана пиктограммалар текстте төмөндөгүдөй сандардын айланасында болууга тийиш:

5-класста 10-12 ар түрдүү орфограмма, 2-3 пунктограмма, 6-класста 14-16 ар түрдүү орфограмма, 4-5 пунктограмма, 7-класста 16-18 ар түрдүү орфограмма, 6-7 пунктограмма, 8-класста 18-20 ар түрдүү орфограмма, 10-12 пунктограмма.

Жат жазуу текстинде атайын өтүлгөн эрежелерге ылайык 5-класста 4-5, 6-7-класста 5-7, 7-9-класста 8-10, 10-11-класста 10-12 жазылышы татаал сөздөр сөзсүз түрдө аралашууга тийиш. Ошондой эле текшерүү жат жазуусунда 5-класста 2-3, 6-7-класстарда 3-4, 8-9-класстарда 4-5 татаал сүйлөмдөр болушу керек.

Жат жазууларда орфографиялык, пунктуациялык каталар, жазуунун техникалык эрежелери, иштин тазалыгы эске алынып бир гана баа коюлат. Эгерде, айрым учурларда, жат жазууга кошумча иштер тапшырма катары кошо берилсе, экөөнө эки башка баа коюу талап кылынат.

Жат жазууга баа коюуда мугалим төмөнкүдөй чен-өлчөмдөрдү жетекчиликке алат:

«5» деген баа катасыз жазылган, бир орфографиялык же бир пунктуациялык катадан ашпаган, үчтөн ашык оңдоолор болбогон иштерге коюлат.

«4» деген баа каталардын жалпы саны төрттөн ашпаган (эки орфографиялык, эки пунктуациялык же төрт орфографиялык, төрт пунктуациялык) жат жазууларга коюлат.

«3» деген баа төрт орфографиялык, төрт пунктуациялык же үч орфографиялык, беш пунктуациялык катасы жок туруп жети ката жиберилген иштерге коюлат.

«2» деген баа «3» коюлуучу иштин чегинен ашкан, жети орфографиялык, жети пунктуациялык; же алты орфографиялык, сегиз пунктуациялык же сегиз орфографиялык, алты пунктуациялык ката кетирген иштерге коюлат.

Сөздүк жат жазууларында: 5-класс үчүн 10-20 сөз, 6-класс үчүн 15-25 сөз, 7-класс үчун 25-30 сөз, 8-класс үчүн 20-35 сөз, 9-класс үчүн 20-40 сөздөн турган текст алуу жагы белгиленет.

Сөздүк жат жазууларда: «5» деген баа катасы жок, «4» деген баа бир эки катасы бар, «3» деген баа үч-төрт ката кетирген, «2» деген баа төрт-беш катасы бар, «1» деген баа 7ден ашык ката кетирилген иштерге коюлат.

Кыргыз тилинен окуучулардын баяндамасын баалоо

Жазуу түрүндөгү кеңири баяндамага сөздүн белгилүү өлчөмдөгү саны сакталган байланыштуу тексттен үзүндү алынат. Текст 5-класс үчүн 100-150 сөз, 6-класс үчүн 150-200 сөз, 7-класс үчүн 200-250 сөз, 8-класс үчүн 250-350 сөз, 9-класс үчүн 350-450 сөздүн айланасында берилет.

Баяндаманы баалоодо мугалим төмөнкүлөрдү эске алууга тийиш: баяндаманын аткарылыш максатына, анын түрлөрүнө (кыска, кеңири, тандалмалуу, кошумча, тапшырма берилүү менен жазылуучу ж.б.) карата окуучунун ишти аткаруусу; окуучуну тексттин мазмунун түшүнүп кабылдоосу; ошого байланыштуу тексттеги окуянын баяндалыш системасы; окуучунун план түзө билиши, ага жооп бериши; окуучунун индивидуалдуу кеби менен тексттин кебинин ортосундагы байланышы жана андагы чыгармачылыгынын көрүнүшү: иштин грамматикалык жана стилистикалык жактан аткарылыш деңгээли, ой-туюмунун жыйынтыктуулугу.

Баяндамада эки баа коюлат. Баяндама тил сабагында болсо, эки баасы тең кыргыз тилге коюлат. Ал эми адабият сабагында жаздырылса, биринчи

баа адабиятка тиешелүү болуп, экинчи баада орфографиялык жана пунктуациялык сабаттуулук эске алынып, кыргыз тилине таандык болот. *Биринчи бааны* коюуда төмөнкүдөй бирдиктүү талап жетекчиликке алынат:

Биринчи баа иштин мазмунунда темага жооп берүүсүнө, сөз байлыгына, сөз каражаттарын ыгы менен колдонуусуна, башкы ойду ача билүүсүнө, талапка карата текстти кеңири же кыскача баяндай алуусуна, чыгармачылык мүнөздөгү кошумча тапшырмаларды аткарыш деңгээлине коюлат. Баяндамада экинчи бааны окуучунун орфографиялык жана пунктуациялык сабатын эске алуу менен, жат жазуунун чен-өлчөмдөрү боюнча баалоо зарыл.

9- классты аяктап жатканда жазуу түрүндөгү баяндамага байланыштуу тексттен үзүндү алынып, дил баяндын элементтери камтылган баяндама жаздырылат. Окуучулар берилген текстти кеңири же кыска баяндоо менен чыгармачылык тапшырманы аткаруусу зарыл. Баяндаманы жаздыруунун алдында *киришүү аңгемеси* өткөрүлөт. Анын максаты – текстти кабыл алууга даярдоо менен баяндама жазууга карата окуучулардын кызыгуусун пайда кылуу. Бул аңгемелешүүдө мугалим тексттин автору, окуя болуп өткөн тарыхый кырдаал тууралуу кыскача түшүнүк айтат. Айрым учурда тексттин темасы, идеясы, проблемалары, түшүнүксүз сөздөр, терминдер чечмеленет.

Баяндаманы жазууда ***текст эки жолу окулат***. ***Биринчи жолку окууда*** окуучулар тексттин мазмунун, негизги оюн түшүнүү менен теманы аныктап, микротемалардын ырааттуулугун эстеп калуулары керек. Окуучулар жумушчу дептерине айрымдарын жазуу менен *план түзүүгө* үлгүрүшү мүмкүн. ***Он беш минут өткөндөн*** **кийин текст** ***экинчи ирет окулат*** да андан соң баяндама жазыла баштайт. Текстти экинчи жолу уккандан кийин окуучулар өздөрүнүн пландарын иреттеп, айрым даталарды, фамилияларды такташат. Планда автордун стилин чагылдырган түйүндүү сөздөр, сөз айкаштары берилет. Баяндама жазууда сөзсүз түрдө эле окуучулардын өз сөздөрү менен гана жазууну талап кылуу да зарыл эмес. Окуучунун тексттегидей эле баяндаганы оң. Татаал тексттерди угууда окуучулар үчүн кыйын деп эсептелинген айрым эпизоддорду белгилөө менен кыскача конспектилөөгө мүмкүндүк түзүлөт. Татаал деп эсептелинген аттарды, каармандардын фамилияларын, тарыхый окуялардын аталыштарын, географиялык аттарды мугалим доскага жазып коюусу зарыл. Баяндама жазууда ар кыл типтеги сөздүктөр менен пайдаланууга уруксат берилет. Текстти баяндоо менен бирге эле *дил баяндын элементтери катышкан чыгармачылык иштер да аткарылат.* Сунуш кылынган ар кыл варианттагы тексттин ар биринин аяк жагында чыгармачылык багыттагы суроо-тапшырмалар орун алган. Алардын ичинен тандалып алынган тексттин суроо-тапшырмасын мугалим доскага жазып коёт. Чыгармачылык

тапшырмаларды аткарууда окуучу текстке карата өзүнүн жекече ой жүгүртүүсүн 120-180 сөз көлөмүндө кошумчалоосу талап кылынат.

Баяндаманы баалоодо мугалим төмөнкүлөрдү эске алууга тийиш:

- баяндаманын аткарылыш максатына, анын түрлөрүнө карата окуучунун ишти аткаруусу;
- окуучунун тексттин мазмунун түшүнүп кабылдоосу;
- тексттеги окуянын ырааттуу баяндалыш системасы;
- окуучунун план түзө билиши, ага жооп берүүсү;
- окуучунун жекече кеби менен тексттин кебинин ортосундагы байланышы жана андагы чыгармачылыгынын көрүнүшү:
- иштин грамматикалык жана стилистикалык жактан аткарылыш деңгээли, ой-туюмунун жыйынтыктуулугу.

Баяндаманы баалоодо окуучулардын адабият сабагынан алган адабий-теориялык билим деңгээлдери, түшүнүктөрү, тексттин мазмунун өздөштүрө билүүсү, иштин мазмунунун темага жооп берүүсү, сөз байлыгын, сөз каражаттарын ыгы менен колдонуусу, башкы ойду ача билүүсү, талапка карата текстти кеңири же кыскача баяндай алуусу, чыгармачылык мүнөздөгү кошумча тапшырмаларды аткарыш деңгээли, орфографиялык, пунктуациялык жана грамматикалык сабаттуулуктары бааланат.

Баяндаманы баалоонун чен-өлчөмдөрү

Баасы	Мазмуну, сөз байлыгы жана тил каражаттары	Сабаттуулугу
«5»	- тексттин мазмуну толук ачылып, окуучунун чыгармачылыгы абдан жакшы билинсе; - баяндаманын мазмуну темага толук дал келсе; - фактылык каталары жок болсо; - берилген тексттин 75% сакталса; - иштин мазмуну ырааттуу, логикалуу баяндалса; - иш өзүнүн лексикалык сөз байлыгынын молдугу, сөздөрдү так, туура колдонсо; синтаксистик конструкциялардын ар түрдүүлүгү менен айырмаланса; - текст көркөмдүүлүгү жана стилдик	- катасыз жазылса; - бир орфографиялык же бир пунктуациялык катадан ашпаса; - үчтөн ашык оңдоолор болбогон иштер.

	бирдиктүүлүгү жагынан айырмаланса; - мазмунунан бир гана так эместик кездешсе.	
«4»	- иштин мазмуну негизинен темага дал келсе; - анча мааниге ээ эмес темадан четтөө болсо; - иштин мазмуну негизинен жеткиликтүү бирок айрым бир фактылык так эместиктер кездешсе; - берилген тексттин 70% камтылса; - ой жүгүртүүсүн айрым бир учурда ырааттуу эмес баяндаса; - кептин лексикалык жана грамматикалык жактан курулушу жетишээрлик деңгээлде ар түрдүү болсо; -иштин стили бирдиктүүлүгү жана көркөмдүүлүгү жагынан айырмаланса; - мазмунунан 2 жана кептик жагынан 3-4 так эместиктер кездешсе.	- каталардын жалпы саны төрттөн ашпаса; - эки орфографиялык, эки пунктуациялык же үч грамматикалык ката кетсе; - бир орфографиялык, үч пунктуациялык же үч грамматикалык ката кетсе; - төрт пунктуациялык, үч грамматикалык ката кетсе. - үч грамматикалык, эки орфографиялык ката кездешсе.
«3»	- темадан өтө көп четтөөлөр болсо; - иштин мазмуну негизинен жеткиликтүү бирок анда 3-4 фактылык каталар кездешсе; - иштин көлөмү берилген тексттин 70%инен азын түзсө; - ойду ырааттуу баяндоодон кемчиликтер кетсе; - лексикалык сөз байлыгы жарды, колдонгон синтаксистик конструкциялары бир түрдүү болсо; - сөздөрдү туура эмес колдонсо; - иштин стили бирдиктүү эмес, кептин көркөмдүүлүгү жетишсиз болсо; - иштин мазмунунан 4 так эместик жана 5 кептик кемчиликтер кетсе.	- беш-жети пунктуациялык же бир орфографиялык, төрт-жети пунктуациялык, төрт грамматикалык ката кетсе; - эки орфографиялык, үч-алты пунктуациялык, төрт грамматикалык ката кетсе; - үч орфографиялык, беш пунктуациялык, төрт грамматикалык ката кетсе; - төрт орфографиялык, төрт пунктуациялык, төрт грамматикалык ката кетирилген иштер.
«2»	- иш берилген темага дал келбесе;	-жетиден ашык одоно

	- көптөгөн фактылык так эместиктер кездешип, баяндаманын көлөмү берилген тексттин 50% тинен кем болсо; -иштин бардык бөлүктөрүндө ойдун ырааттуулугу сакталбай, алардын ортосундагы байланыш бузулса; -баяндаманын тексти планга ылайык келбесе; - лексикасы өтө жарды, автордук образдуулуктар, кеп түрмөктөрү жокко эсе; - сөздөр туура эмес колдонулса; - иштин бөлүктөрүнүн ортосундагы байланыш жокко эсе; - иш бир типтүү, кыска сүйлөмдөр менен жазылса; - тексттин стилдик биримдиги бузулса; - ортосунда мазмуну ачылбай калган, сүйлөм курулуштары жана сүйлөм аралык байланышы абдан начар жазылган иштерге; - иштин мазмунунан 6 так эместик жана 7 кептик кемчиликтер кетирилсе.	орфографиялык ката кетирилсе; - сегизден ашык пунктуациялык ката кетирилсе; - бештен ашык грамматикалык каталар кетирилсе - «3» коюлуучу иштин чегинен ашкан иштер.
«1»	Мазмуну такыр туура эмес берилген же таптакыр мазмундан алыс болгон, же берилбей калган, кеби түшүнүксүз, ою иретсиз жазылган иштерге коюлат.	Каталардын саны «2» деген баанын нормасынан ашып, жетиден ашык орфографиялык, пунктуациялык жана грамматикалык каталар кетирилсе.

Тестти баалоо

Тесттик тапшырманы аткарууну баалоодо төмөнкүдөй өлчөгүч (шкала) колдонулат

Баллдар	**Тапшырманы аткаруу деңгээли**
1	“2” баллдан да аз
2	Сунушталган тапшырманын 20% аткарылган
3	Сунушталган тапшырманын 30% аткарылган

4	Сунушталган тапшырманын 40% аткарылган
5	Сунушталган тапшырманын 50% аткарылган
6	Сунушталган тапшырманын 60% аткарылган
7	Сунушталган тапшырманын 70% аткарылган
8	Сунушталган тапшырманын 80% аткарылган
9	Сунушталган тапшырманын 90% аткарылган
10	Сунушталган тапшырманын баары аткарылган

Эскертүү: Эгер, окуучу тестти аткарбаса, анда “0” балл коюлат.

Жыйынтык бааны чыгаруу. Ар бир чейректин жана окуу жылынын акырында жыйынтык баа коюлат. Ал баарыга бирдей жана кыргыз тили боюнча окуучунун даярдыгынын бардык жактарын жалпылаштырылган түрдө: теориялык материалды өздөштүргөндүгүн, ыкмаларга, кептик өнүгүүлөргө ээ болгондугун, орфографиялык жана пунктуациялык сабаттуулугунун деңгээлин чагылдырып турат. Жыйынтык баа механикалык түрдө чыгарылбастан, окуучунун чыныгы билимдеринин фактылык көрсөткүчтөрүнүн негизинде коюлушу керек. Ал буга чейинки окуучунун күнүмдүк жетишкендиктерин эске алуу менен жыйынтыкталат. Жыйынтык бааны коюуда окуучунун кептик, орфографиялык, пунктуациялык ыкмаларга ээ болуу деңгээлине басым жасалат. Эгер, окуучу жазуу иштеринен буга чейин начар болсо, сабаттуулугу боюнча жыйынтык баа да начар болушу мүмкүн. 9- класстарда дил баян жазууда мазмунунун баасы адабият сабагына, ал эми, сабаттуулугунун баасы кыргыз тили сабагынын журналына коюлат.Дил баян, жат жазуу, баяндамаларынын баасы журналга кайсы күнү жаздырылса, ошол күнгө так коюлуусу талап кылынат.

Пайдаланууга сунушталган илимий-методикалык эмгектер

1. *Абдуллаев Э., Исаев Д.* Кыргыз орфографиясынын эрежелери. Ф.: Мектеп, 1986.
2. *Абдуллаев Э., Давлетов С., Иманов А., Турсунов А*. Кыргыз тили. Ф.: Илим, 1986.
3. *Ахматов Т., Өмүралиева С.* Кыргыз тили (фонетика, лексика). Ф.: Мектеп, 1990.
4. *Ахматов Т., Давлетов С., Сартбаев К., Иманалиев С*. Тил илимине киришүү. Фрунзе: Мектеп, 1980.

5. *Бекбоев К., Тимофеев А.* Сабактын оптималдуу вариантын даярдап өткөрүүнүн методикасы. Фрунзе: Мектеп, 1988.

6. *Головин В.Н.* Основы культуры речи. М.: Высшая школа, 1988.

7. *Давлетов С., Кудайбергенов С.* Азыркы кыргыз тили. Морфология. Фрунзе: Мектеп, 1990.

8. *Давлетов С.* 1) Расмий иштиктүү стиль жана аны мектептерде окутуу. Фрунзе: Мектеп, 1990. 2) Сөз маданияты жана ага коюлуучу талаптар. Кыргыз маданияты, 1986, 3-апрель, 10-апрель.

9. *Дыйканов К.* 1) Кыргыз тилинин тарыхынан. Фрунзе: Мектеп, 1980.

10. *Жапаров Ш.* Кыргыз диалектологиясы. Фрунзе: Мектеп, 1982.

11. *Иманалиев С.* Кыргыз тилиндеги сырдык сөздөр. Фрунзе: Мектеп, 1988.

12. *Иманов А., Сапарбаев А.* Кыргыз тили (синтаксис). Фрунзе: Мектеп, 1988.

13. *Карасаев Х.* 1) Орфографиялык сөздүк, Фрунзе: КСЭнин башкы редакциясы, 1983. 2) Орфографиялык сөздүк (окуучулар үчүн) Фрунзе: Мектеп, 1987. 3) Өздөштүрүлгөн сөздөр. Фрунзе: КСЭнин башкы редакциясы, 1986.

14. *Курманалиев В.* Кыргыз тилиндеги ат атоочтор. Фрунзе: Илим, 1980.

15. Кыргыз адабий тилинин грамматикасы. Фрунзе: Илим, 1980.

16. Кыргыз адабий тилинин стилдик өзгөчөлүктөрү. Фрунзе: Илим, 1983.

17. Кыргыз тилинин антонимдер сөздүгү. Фрунзе: Илим, 1985.

18. Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. Фрунзе: Илим, 1980.

19. Кыргыз тилинин омонимдер сөздүгү. Фрунзе: Илим, 1986.

20. *Мукамбаев Ж.* Кыргыз тилинин диалектологиялык сөздүгү. Фрунзе: Мектеп, 1978.

21. Кыргыз тилиндеги татаал сүйлөмдөр. Фрунзе: Илим, 1981.

22. *Мусаев С.,* Кеп маданияты, Б., 1995.

23. *Мусаева В.* Мектепте лексиканы окутуу (1993); Жат жазуулар жыйнагы. 5-11-кл. (2013);

24. *Мусаева В.* Баяндамалар жыйнагы (5-8-кл.) (2013); Баяндамалар жыйнагы (9-11-кл.) (2013); Байланыштуу кепти грамматикалык негизде окутуу (1998);

25. *Мусаева В* Байланыштуу кепти, кептин стилдерин окутуу. 5-11-кл (2009); Чечендик кепти (риториканы) окутуу (2011); Сүйлөшүү маданияты аркылуу чечендик кепке үйрөтүү (2013);

26. *Мусаева В*. Окуп –үйрөнүүдөн күтүлүүчү натыйжалар: максаттар жана көрсөткүчтөр 5-9-кл. (2014);

27. *Мусаева В* Кыргыз тили (Кыргыз тили таблица, чийме, схемаларда) 1-11-кл (2014); Кыргыз тилин компетенттүүлүктүн негизинде окутуу (2014); Кыргыз тилин жана адабиятын компетенттүүлүктүн негизинде окутуу. Сабактардын иштелмелери (2014).

28. *А.Осмонкулов,* Кыргыз тилинин тыбыштык системасын окутуу. Фрунзе: Мектеп, 1986. Эне тилин окутуу тарыхынан. Фрунзе: Мектеп, 1983.

29. *Өмүралиев Б.* Кыргыз тилинин синтаксисин окутуу. Бишкек, Мектеп, 1992.

30. *Рысбаев С.* Окуучунун сүйлөө жана жазуу ишмердиги (Педагогикалык технологиялар) Б.: 2014.

31. *С.Рысбаев, Б.Абдухамидова,* Кыргыз тилинен жат жазуу жүргүзүүнүн жолдору жана тексттер жыйнагы, 5-11-кл., -Б., 2017

32. *С.Рысбаев,* Сөз жөнүндө сөз, Б., 2018

33. *С.Рысбаев,* Кыргыз тилинин жазуу эрежелери боюнча таблицалар, Б., 2017

34. *С,Рысбаев,* Кыргыз тилинин таблицалары, Б., 2017

35. *Сартбаев К.К.* 1) Кыргыз тилиндеги татаал сүйлөмдөрдүн синтаксиси. Фрунзе: Мектеп, 1975. 2) Тил илими. Фрунзе: Мектеп, 1975. 3) Кыргыз тилинин окутуунун методикасы. Фрунзе: Мектеп, 1978.

36. *Сартбаев К.К.* 1) Кыргыз тилиндеги татаал сүйлөмдүн синтаксиси. Фрунзе: Мектеп, 1975. 2) Тил илими. Фрунзе: Мектеп, 1975. 3) Кыргыз тилин окутуунун методикасы. Фрунзе: Мектеп, 1978. 4) Тил илиминин маселелери. Фрунзе: Мектеп, 1987. 5) Кыргыз тилинин изилдениши. Фрунзе: Мектеп, 1987.

37. *Сартбаев К.К.* Стилистиканын милдети жана изилдөө объектиси. Эл агартуу, 1983, №4.

38. *Сартбаев К.К., Үсөналив С.* Кыргыз тилинин синонимдер сөздүгү. Фрунзе: Мектеп, 1973.

39. *Сейдакматова К.* 1) Кыргыз тилинин кыргызча этимологиялык сөздүгү. Фрунзе: Илим, 1988. 2) Татаал сөздөрдүн орфографиялык сөздүгү (окуучулар үчүн). Фрунзе: Мектеп, 1985.

40. *Усубалиев Б.* Антонимдер жана аларды окутуу. Фрунзе: Мектеп, 1987.

41. *Үсөналиев С.* Кыргыз тилинин справочниги, Кыргыз тили 6-7-класстар, Кыргыз тилинин методикасы. 2006